

Németország és a magyar nemzetiségpolitika (1924–1929)

Az 1918–1919. évi forradalmakat közvetlenül követő rövid átmeneti szakasz után, 1921–1924 közt ment végbe a konszolidálódó ellenforradalmi rendszer nemzetiségpolitikájának tulajdonképpeni kialakulása. Erre, mint a most feltárt német levéltári források részletesen megvilágítják, igen nagy befolyással volt a weimari Németország nem hivatalos és hivatalos politikája, amely a magyarországi német kisebbség Bleyer-féle nacionalista mozgalmának sürgetéseire, számos lépést tett annak érdekében, hogy a magyarországi nemzetiségi kérdés általános rendezése keretében az ország legnagyobb nemzeti kisebbsége, a félmillió német, megfelelő szervezkedési lehetőségeket kapjon. E cél érdekében a Bethlen-kormányra mindenekelőtt azzal lehetett hatni, hogy a trianoni béke revíziója szempontjából Németország segítségére szoruló magyar kormány ennek fejében elérheti a kisantant-országok német kisebbségeinek az ottani magyar kisebbségekkel való politikai együttműködését, s hogy az elcsatolt területek nemzetiségi lakosságára általában is vonzó lehet egy engedékeny szellemű magyarországi nemzetiségpolitika. Bethlen hajlandósága bizonyos ilyen irányú lépésekre — annak ellenére, hogy tulajdonképpen maga is mestersegesen felszítottan érezte a nemzetiségi mozgalmat a trianoni országterületen megmaradt, az asszimilálódás útján előrehaladt németesség körében —, a magyar sovinsizta erők igen heves ellenállásába ütközött. Ezt csak fokozta annak észlelése, hogy a bleyeri mozgalom nemcsak németországi „német népiségpolitikai”, sőt hivatalos szervekkel lép titkos kapcsolatba, hanem a kisantant-országok német kisebbségeinek vezetőivel is, s azokat az együttműködés helyett arra ösztönzi, hogy a magyar kormányt sajtókampányokkal nyomás alá helyezték. A budapesti német követség óvott ugyan a húr túlfeszítésétől, nehogy Bethlent a sovinsizta erők megbuktassák, de ugyanakkor maga is szükségesnek ítélte a Bethlen-kormány befolyásolására a külső nyomás változatos eszközeinek alkalmazását.¹ A Bethlen-kormány által 1923-ban végre kiadott kisebbségi iskolarendelet és az 1924-ben engedélyezett német kultúregyesület a kompromisszum erős jegyeit viselték, s a jövő nyitott kérdése volt, hogy végrehajtásában, illetve működésében milyen tendenciák fognak meghatározóvá válni.²

¹ *Tilkovszky Loránt: Németország és a magyarországi német kisebbség (1921–1924). Századok, 1978. évf. 1. sz. 3–48. l.*

² *Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929). Századok, 1973. évf. 3. sz. 647–655. l. Az értékes tanulmány Magyarországon fellelhető levéltári és egyéb forrásokra szorítkozva ad képet e periódus magyar nemzetiségpolitikájáról. — Hans Beyer: Die ungarländische Deutschumsfrage im Spiegel der diplomatischen Gespräche zwischen Budapest und Berlin. In: Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875–1965). München, 1966. sokat ígérő címmel ellentétben meghökkentően kevéssé aknázza ki a Német Szövetségi Köztársaság levéltáraiban fekvő vonatkozó diplomáciai forrásanyagot, amely a maga teljességében lényegesen más képet ad, mint amit*

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület 1924. augusztus 3-i alakuló közgyűlése után és alapszabályainak szeptember 19-i belügyminiszteri jóváhagyása előtt újabb nem hivatalos német fellépésre került sor a miniszterelnöknél a magyarországi németiség ügyében. Karl Uhlig, tübingeni geográfus professzor, Telekivel folytatott beszélgetéseit követően, augusztus 18-án Bethlent is felkereste. Örömeinek adott kifejezést afölött, hogy a német kultúregyesület végre megalakulhatott, de kifogásolta, hogy vezetésében oly nagy számban foglalnak helyet kormányhoz közel álló emberek. Szükségesnek tartotta, hogy Bleyer és Gündisch, akik Németországban oly jó kapcsolatokkal rendelkeznek, s akik ott bizalmat élveznek, nagyobb szerephez jussanak az egyesületben. Sürgette továbbá a kisebbségi iskolarendelet végrehajtását. Bethlen azt válaszolta, hogy az egyesület vezető szervei összeállításánál tekintettel kellett lenni egyrészt arra, hogy a magyarországi németiség nem egységes követeléseiben, képviselői azok terén nem egyformán messze mennek el, másrészt számolni kellett a magyar közvélemény erős sovizmusával. Kijelentette, hogy az iskolarendelet végrehajtását komolyan veszi, mégpedig nemcsak az antant kedvéért. Az összehívott főispánok azonban kételkednek abban, hogy a kormány ezen intézkedéseit valóban komolyan kell venni.³

Bleyer és Gündisch ebben a helyzetben ismét azt tartotta szükségesnek, hogy a német birodalom vezető köreit személyesen informálják a magyarországi német nacionalista mozgalom helyzetéről, s politikai és anyagi támogatásukat kérik harcukhoz. Erre most 12 ország német kisebbségei vezetőinek 1924. november elején Berlinben tartott tanácskozása adott alkalmat, amelyen a magyarországi német kisebbség képviselőiben ők vettek részt. A tanácskozás a Marx-kormány szeptember 23-i ülésének azon határozata jegyében folyt, hogy Németország fontolóra veszi belépését a Nemzetek Szövetségébe, s egy aktív népszövetségi politika keretében fog kisebbségi politikát folytatni.⁴ Ezzel kapcsolatban előtérbe került a német kisebbségek egyes vezetői részéről már régebben felvetett gondolat, hogy megfelelő kulturális jogok biztosítása a német birodalom jelenlegi határain belül élő nemzeti kisebbségeknek, kedvező hatású volna az idegen országokban élő német kisebbségek kulturális nemzeti törekvései szempontjából. Bleyer – mint a budapesti német követségen utóbb beszámolt róla – élenken támogatta ezt az elképzelést, nemcsak a német kisebbségi vezetők szóban forgó tanácskozásán, hanem a Deutscher Schutzbund és a Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA) összejevetelein, magas rangú állami tiszviselőkkel, képviselőkkel, újságírókkal folytatott különféle megbeszélésein is, hangsúlyozva, hogy nézete szerint a magyarországi németiség szempontjából is kedvező hatása lenne annak, ha Németországban a kisebbségi kérdéseket, különösen a kisebbségi iskolaügyet, a lehető legliberálisabb módon rendeznék. A buda-

Beyer állít elénk. – Újabbán *Thomas Spira*: German-Hungarian Relations and the Swabian Problem. From Károlyi to Gömbös 1919–1936. New York 1977. a német levéltári anyag felhasználásával sokoldalúbb áttekintést nyújt. – *Gernot Seide*: Die Deutschen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen című tanulmánya (Ungarnjahrbuch. Bd. 6. (1974/75) 148–161. 1.) teljesen informatív jellegű áttekintés a magyarországi németiség két világháború közti helyzetéről, kizárólag kiadványok alapján.

³ Bundesarchiv (BA), R 57 (DAI=Deutsches Auslandsinstitut) 474/10. Uhlig: Meine Unterredung mit dem ungarischen Ministerpräsidenten Grafen Bethlen am 18. Aug. 1924.

⁴ *Helmut Pieper*: Die Minderheitenfrage und das Deutsche Reich 1919–1933/34. Hamburg, 1974. 101. 1.

pesti német követség teljes mértékben egyetértett Bleyer ezen fejtegetéseivel, megerősítve, hogy „az itteni kisebbségek a magyar kormánnyal szembeni követeléseik érvényesítésénél különösen jó pozícióban volnának, ha arra hivatkozhatnának, hogy Németországban liberális kisebbségi politikát folytatnak. Jelenleg erről egyáltalán nincsenek meggyőződve itteni hivatalos helyeken, sőt, kedvtelve figyelmeztetik a német kisebbségeket a poroszok háború előtti lengyel politikájára, s erre való hivatkozással a magyar kormány részéről eddig tett engedményeket egészen különlegesen messzemenőknek tüntetik fel”.⁵

Bleyer kihallgatást kért Wilhelm Marx kancellártól is, erre azonban személyes audiencia formájában nem került sor, jóllehet már időpontja is ki volt tűzve, hanem csak azon a fogadáson vehetett részt, amelyet a kancellár a német kisebbségi vezetők számára együttesen adott. A kancellár a következő üdvözlő szavakat intézte a jelenlévőkhöz: „A német nép és a birodalmi kormány a legmelegebben együtt érez a német néprészek sorsával az idegenben, és üdvözlí azokat a szoros kapcsolatokat, amelyeket a német kisebbségek kulturális vonatkozásban fenntartanak a népi hazával (Volksheimat). Kulturális területen a birodalom is lehetőség szerint támogatni igyekszik a kisebbségeket. Politikailag természetesen, az államjogi helyzetnek megfelelően, tartózkodó magatartásra van szükség mindkét fél érdekében; ez vonatkozik a jelenlegi tanácskozási kezelésére is a bel- és külföldi sajtóban. A birodalmi kormány már kezdettől fogva elszánta magát viszont arra, hogy fellép a nemzeti kisebbségek jogának megóvása, illetve kialakítása érdekében. Németország a Népszövetségen kívül, és adott esetben azon belül is, a kisebbségvédelem érdekében fog tevékenykedni, és ily módon fog törekedni olyan tartós viszonyok teremtésére, amelyek lehetővé teszik a külföldi német kisebbségeknek nemzeti sajátosságuk megtartását és a népi hazához való kapcsolataik ápolását.”⁶

Ha a kancellár nem is hallgathatta meg személyesen Bleyer előterjeszteni kívánt kéréseit, a kancelláriai hivatal nyilvántartotta azokat, és támogatta teljesítésüket. A Német Alapítvány (Deutsche Stiftung) vezetőivel megtárgyalta, hogy attól rendszeres anyagi támogatást kapjon a Bleyer ügyvezető alelnöksége alatt álló egyesület; a Külügyi Hivatal sajtóosztályával pedig elintézte, hogy a magyarországi német nacionalista mozgalom lapja, a *Sonntagsblatt*, 2000 márkás egyszeri segélyben részesülhessen.⁷ Ez utóbbit a budapesti német követség útján kézhez véve,⁸ 1925. január 12-én Bleyer köszönőlevelet intézett a kancellárhoz, amelyben többek közt a következőket írta: „E jelentékeny összeget annak a magyarországi német népnek kulturális és nemzeti fejlesztésére fogjuk fordítani, az itteni német követséggel egyetértésben, legjobb tudásunk és lelkiismeretünk szerint, amelynek elődei évszázadokkal ezelőtt a német császár felszólítására vándoroltak ki Magyarországra. E támogatás segítségével erősödnek és szorosabbra fűződnek azok a

⁵ BA, R 43 (Reichskanzlei) I. 560. Bd. 4. (Auslandsdeutschtum) Fol. 34. Aus Bericht der Deutschen Gesandtschaft in Budapest vom 5. Dezember 1924.

⁶ BA, R 43 I. 545. Bd. 4. Fol. 160. Előterjesztés a birodalmi kancellárhoz, Berlin, 1924. december 19. – A weimari köztársaság és a külföldi németek kapcsolatára ld. még *John Hiden: The Weimar Republic and the Problem of the Auslandsdeutsche.* (Journal of Contemporary History 1977. évf. 273–289. 1.)

⁷ BA, R 43. I. 545. Bd. 4. Fol. 162. Kempner államtitkár feljegyzése. Berlin, 1924. december 19.

⁸ BA, R 43. I. 545. Bd. 4. Fol. 166. Bleyer saját kezűleg aláírt elismervénye a 2000 márkának megfelelő 33 950 000 korona felvételéről. (Infláció!)

nyelv és vér által megszentelt kötelékek, amelyek minket a földrajzi távolság és az elválasztó évszázadok ellenére a nagy német népközösséggel összekötnek.” Végül hozzátette: „Német népiségünkhöz való hűségünket minden körülmények közt meg akarjuk őrizni, de természetesen a magyarországi hazához való hűségünket is, amelynek polgárai vagyunk, és amelynek Németországgal közös szerencsétlenségét kétszeresen érezzük.”⁹

A német birodalom részéről egy céltudatos kelet-politika keretében kifejtendő aktív német „kisebbségvédelmi” politika Bleyerék által már 1922. júniusában felvetett gondolatát, és annak Kaspar Muth által még ugyanazon év szeptemberében ajánlott összekapcsolását a Németországban élő nemzeti kisebbségek jogainak rendezésével,¹⁰ Gustav Stresemann külügyminiszter 1925. január 13-i emlékirata magáévá tette, és ezzel ezeket a német kisebbségek részéről felvetett elképzeléseket a német birodalmi politika szintjére emelte. Az 1922. évi helyzettől eltérően azonban most már Németországnak a Nemzetek Szövetségébe való belépése perspektívájában történt e kérdések mérlegelése.

Stresemann emlékirata „A kisebbségi jog birodalmon belüli – az európai német kisebbségek kívánalmainak megfelelő – szabályozásának külpolitikai szükségessége” címet viselte. A német külpolitika távolabbi céljaként egy olyan állam megteremtését jelölte meg, melynek „politikai határai minden német népréoszt felölelnék, amelyek a közép-európai zárt német településterületen belül élnek, és a birodalomhoz való csatlakozást kívánják”; a német külpolitika közelebbfekvő célja viszont „a békediktátumok politikailag és gazdaságilag leginkább tarthatatlan határmegállapításainak lépésenkénti revíziója”. Mint az emlékirat hangsúlyozza, „a közép-európai nemzetiségek kevert volta hozza magával, hogy e szűkebb vagy távolabbi célok egyike sem valósítható meg anélkül, hogy néptársaink mellett idegen nemzetiséghez tartozók is ne kerüljenek a német állam főhatósága alá. Nyilvánvaló, hogy a békediktátumok revíziójával szemben e tényből kifolyólag fennálló gátlások jóval csekélyebbek lesznek, ha egyszer az átcsatolásra kerülő idegen kisebbségek tagjai meg vannak győződve arról, hogy a birodalom határain belül minden idegen nemzetiség számára biztosítva van és ténylegesen megadatik a legteljesebb kulturális szabadság”. A külföldi német népcsoportok közül a legnagyobb jelentőségűek a Németország és Ausztria jelenlegi határai közvetlen közelében élők (Grenzlanddeutschum), de fontos szerepet szán a Balti-tenger partja mentén, a Duna-medencében, vagy akár Oroszországban élő németeknek is: „Politikailag arra hivatottak, hogy mint idegen államok politikájának részesei, a német birodalom számára kedvezően befolyásolják ezen államok politikáját; kulturálisan mint született közvetítők szolgálhatják a német kultúra és német világnézet terjesztését és megértését saját államuk népével; gazdaságilag nemcsak a német ipari termékek felvevői és Németországnak szükséges nyersanyagok szállítói lehetnek, hanem egyszersmind értékes támaszpontok a német gazdaság propagandája számára.”¹¹

Mindez úgy jelentkezett Stresemann koncepciójában, mint „gondoskodás magának a birodalomnak a jövőjéről”. 1925. május 18-án a birodalmi gyűlésben is hangot adott külügyminiszteri expozéjában a külföldi németekkel való törődésnek: „Legnagyobb érdeklődéssel figyeljük azon sok millió lelket számláló fajtestvéreink sorsát, akik a közös

⁹ BA, R 43, I. 545. Bd. 4. Fol. 165.

¹⁰ *Tilkovszky Loránt* i. m. 13–16, 20–21. l.

¹¹ *Pieper* i. m. 95–96, 99. l.

eredet és a közös kultúra által velünk elválaszthatatlanul össze vannak kötve, akik azonban idegen államnak a polgárai, akár egy hosszú történelmi folyamat következményeként, akár az 1919. évi szerződések folytán. Majdnem mindenütt népi sajtóságaink fenntartásáért állnak harcban, mely annál nehezebb, ha közelebb élnek határainkhoz. Jó kívánságaink és reményeink kísérik őket küzdelmükben.” Ugyanezen hónapban, a stuttgarti Németiség Háza (Haus des Deutschtums) felavatásakor így beszélt: „Talán csak a kényszerű szükség kovácsolt össze bennünket, és hogy ezen kényszerű szükségből kitermelődött a német kultúrközösség nagy érzése, ezt mint aktívumot akarjuk német politikánkban elkönyvelni.”¹²

A stuttgarti ünnepségeken megnyilvánult „új érzésvilágot”, amely a háború előtti időkben elképzelhetetlen volt, méltatta Theodor Heuss (Deutsche Demokratische Partei) is 1925. június 15-én a birodalmi gyűlésben: „Azon kevés nyereségünk egyike ez, ami nyomorunkban és nyomorunkból támadt. Az állampolgárság (Staatsbürgerschaft) mellé egy szép és átfogó kifejezés szerint, a »néppolgárság« (Volksbürgerschaft) lép. Most, amikor dinasztikus kapcsolatok és szempontok már elesnek, nem lehet többé azt mondani, amit II. Vilmos Budapesten mondott: »A németek a Lajtán túl Magyarországhoz tartoznak.« Nem, a németek a Lajtán túl is a német néphez tartoznak, az azt egybekapcsoló kulturális és szellemi értelemben”.¹³

A németországi militarista szélsőjobboldali körök, amelyek abban a hírben álltak, hogy az együttműködés érdekében hajlandók elnézőek lenni Gömbösök magyar sovinizmusával szemben, maguk is megelégnültek az előtérbe került „új érzésvilág” hatására. Gömbös 1925. május 30-án írta Bethlennek: „Ludendorff többször üzent nekem, hogy ne nyomjuk el az itteni németeket, legyünk toleránsok velük, úgyhogy kénytelen voltam egyik kiküldöttét Pest vidékén körülvezetni, hogy bebizonyítsam azt, hogy Magyarországon a nemzetiségek elnyomva nincsenek, és hogy elsősorban a németek élveznek különös előjogokat.”¹⁴ A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület épp a főváros környékén építette ki ugyanis első helyi szervezeteit, egyelőre akadálytalanul. Különösen Baranyában és Tolnában azonban, de más megyékben is, a közigazgatási apparátus minden lehető módon akadályozta a szervezkedést, s nem bizonyultak hatásosnak a miniszterelnök figyelmeztető szavai az érintett megyék főispánjai és parlamenti képviselői részvételével 1925. március 7-én tartott értekezleten: „Az elszakított magyar kisebbségek érdekében folytatott akciókat eleve lehetetlenné és kilátástalanná teszi, ha ugyanakkor, amikor mi a kisebbségek nevében vádlóként fellépünk, szomszédaink az itt maradt kisebbségek helyzetéből merített érveket hozhatnak fel ellenünk.”¹⁵ A sovinizta támadások hatására a kormány a nyár folyamán arra szólította fel Bleyert és Gündischt, hogy egyelőre tekintsenek el a budai hegyvidéken az egyesület helyi csoportjai további szervezésétől. A budapesti német követség 1926. február 1-i jelentése szerint azonnal megváltozott azonban a kormány magatartása, amint a Szociáldemokrata Párt Országos Német

¹² *Gündisch Guido*: A nemzeti eszme fejlődése a németsegnél. Magyar Szemle, 1928. március, 259. l.

¹³ *Pieper* i. m. 54. l.

¹⁴ Bethlen István titkos iratai. (Szerk.: Szinai Miklós és Szűcs László). Bp. 1972. 167. l. Gömbös levele Bethlenhez, Bp. 1925. május 30.

¹⁵ *Bellér* i. m. 658–659, 661. l.

Bizottsága propagandájának erősödését kezdte tapasztalni ugyanezen a területen. Bleyer és Gündisch most már kifejezetten felszólítást kapott a kormánytól itteni szervező tevékenységük folytatására, s a kormánypárt (az Egységspárt) is arra törekszik, hogy hasznosítsa befolyásukat.¹⁶

Bleyer, akit a Gratz Gusztávra és Wild Józsefre támaszkodó Bethlen 1925 tavaszán megpróbált háttérbe szorítani,¹⁷ nyárra már ismét megszilárdultnak érezhette helyzetét: a magyarországi németiség viszonyainak tanulmányozására ezekben a hónapokban ideutazott számos neves németországi tudós és magas rangú államtisztviselő, pártvezető, a külföldi németiséggel foglalkozó társadalmi szervezetek, alapítványok vezetői (Emil Maenner, Paul Rohrbach, Karl Loesch, Erich Kraemer-Möllenberg) mind ebben az irányban fejtette ki befolyását.¹⁸ A közoktatásügyi minisztériumban a kisebbségi iskolarendelet végrehajtása tárgyában 1925. július 21-én tartott értekezleten Bleyer egyrészt ismét sikra szállt a szülők iskolatípus-választási joga ellen, másrészt azzal az igénnyel lépett fel, hogy a rendelet által meghatározott három kisebbségi iskolatípus közül a C-típusú iskolát, ahol a német anyanyelv csupán kötelező tantárgy, egyébként pedig magyar a tanításhoz, a vegyes tannyelvű B-típusra változtassák. Az A-típuson kívül, amely a magyar nyelv tantárgyként történő oktatása mellett teljesen német tanításhoz, legfeljebb a vegyes tannyelvű B-típus tekinthető kisebbségi iskolának; a C-típus valójában inkább magyar iskolát jelent. Egy előző (1924) évi miniszterelnökségi kimutatás szerint 49 A-típusú, 73 B-típusú német kisebbségi iskolával szemben 169 volt a C-típusúak száma. Szóval Bleyer a német tankönyvek hiányát, a német tanítóképzés megoldatlanságát is.¹⁹

Hans Welczeck követ jelentéseiben maga is utalt ugyan „egyes főispánok, szolgabírók, sőt jegyzők gyakran igen szuverén eljárására”, amely folytán a kormány ezen alsóbb szervek valamelyike révén könnyen elszabotálthat egy rendeletet anélkül, hogy az rábizonyítható volna, mindezek ellenére az volt a véleménye, hogy nyugodt, szívós, céltudatos munkával felül lehet kerekedni a mutatkozó ellenálláson: „Míg Bethlen gróf van a kormánynál, kezeskedhetem arról, hogy a svábok minden kulturális aspirációja tekintetében, így az iskolakérdésben is, lassan, de biztosan előre fogunk jutni.” A magyarországi németiség fejlődése az utóbbi két évben szerinte így is figyelemre méltó haladást tett, s ezt mint Németország budapesti követe 1923 áprilisa óta, sokban előmozdíthatta. „Az ügy mozgásba hozásának érdeme” a korábbi követségi titkárá, Braun Stummé ugyan, de míg ő „a svábok vezetőivel csak titokban találkozhatott, s a magyar kormányt a német sajtó esetleges támadásaira való hivatkozással vagy a Népszövetség ülései idején tett komoly figyelmeztetésekkel, harmadik oldalról igyekezett ügyesen befolyásolni”, Welczeck már nem is nagyon titkolta a magyar kormány elől Bleyerékkal való érintkezését, és állítása szerint nem annyira nyomással, mint közvetlen meggyőzéssel igyekezett a kormányra hatni. Mint ezúttal is hangsúlyozza: „Minden magyar államférfi bensőleg irredenta beállítottsága folytán egy szorosabb, kifelé természetesen nem megnyilvánuló német-magyar együttműködés kilátása az elcsatolt területeken, sokkal jobb biztosíték a

¹⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. (Nationalitätenfrage), 78/3. Budapesti német követség 1926. február 1-i jelentése.

¹⁷ Beyer i. m. 315. l.

¹⁸ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Budapesti német követség 1926. február 1-i jelentése.

¹⁹ Bellér i. m. 661–662. l.

csonka-magyarországi svábokkal való jobb bánásmódra, mint bármi más e tekintetben felhozható érv.” A magyar államférfiak bíznak a német kisebbség államhűségében; „meg vannak győződve arról, hogy a csonka-magyarországi svábok követelései tisztán kulturális természetűek, és talán egyedül Sopron és néhány szomszédos község kivételével, az irredentizmushoz nincs közük”. Jellemző, amit Welczeck hozzátesz ehhez: „Ez így is maradhat, amíg egyszer adott esetben bekövetkezik Ausztria csatlakozása a német birodalomhoz.”²⁰

A magyarországi német nacionalista mozgalom fejlődésének lassú előrehaladásával szemben türelmetlen németországi köröket Welczeck arra figyelmezteti, hogy a magyarországi németiség csak most kezd nemzetileg öntudatosodni, csak az imént ébredt fel „Csipkerózsika-álmából.” Ezzel függ össze, hogy „az éppen csak kivirágzott fától nem szabad gyümölcsöt várni: az itteni sváb parasztok csak lassanként szokhatnak hozzá, hogy anyagi áldozatot is hozzanak német népi meggyőződésükért. Két-három éven át tehát még számolnunk kell azzal, hogy Bleyer büdzsáját az eddigi módon finanszírozzuk”. Ha majd sikerül egy német ellenőrzés alatt álló szövetkezeti bankot alapítani s abban minden sváb mezőgazdasági szövetkezetet egyesíteni, a mozgalom saját lábára állhat. „A gazdaságilag igen jól szituált magyarországi sváb lényegesen megerősödik majd német népi érzületében, ha úgy találja, hogy a mozgalomhoz való csatlakozás anyagi előnyökkel is jár.”²¹

Egy 1926. február 12-i feljegyzés Bleyer berlini útjáról számol be, amelynek „célja főleg az volt, hogy még gróf Welczeck német követ távozása előtt a német mozgalomnak különösen a pénzügyi támogatását biztosítsa, legalább egyelőre. Továbbá a VDA-val egyetértésben rendezte a magyarországi német diákok ösztöndíjainak kérdését. Itt-tartózkodását arra is felhasználta, hogy kapcsolatba lépjen a német tudománymentő akcióval (Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft) és más szervezetekkel, hogy a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület részére német könyveket szerezzen. Végül Bleyer öccsellenciájának alkalmát arra, hogy felújítsa régi kapcsolatait hivatalos helyekhez és privát körökhöz, amelyeknél feltételezte az érdeklődést a magyarországi német kisebbség sorsa iránt. Többek közt fogadta őt Dr. Becker államminiszter is”. Stresemann külügyminiszterrel személyesen nem tárgyalt, csak a Külügyi Hivatal vezető tisztviselőivel. A kulturális osztály vezetője, Friedrich Heilbron, vacsorát adott tiszteletére, ahol összejöhettek a német kisebbségek kérdésében érdekelt körökkel, Otto Kiep minisztériumi igazgató pedig villásreggelit, amelyen többek közt a birodalmi gyűlés néhány tagja és a német sajtó képviselői voltak jelen.”²²

A pénzügyi támogatás végett folytatott megbeszéléseivel teljes mértékben elégedett Bleyert fogadta berlini tartózkodásakor Hans Luther kancellár is, akivel viszont a német birodalomtól igényelt politikai támogatásról tárgyalt. A kancellárnak a látogatásáról készített feljegyzésében többek közt ez olvasható: „Igen óvatos módon Bleyer értésemre adta, hogy a magyarokkal szemben valamivel erősebben léphetnénk fel, mint eddig.” Erre szerinte megvan a lehetőség, mert hiszen Magyarország abban a törekvésében, hogy régi határait visszaállítsa, kisebbségeit visszaszerezze, rá van utalva Németországra. A

²⁰ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Budapesti német követség 1926. február 1-i jelentése.

²¹ Uo.

²² BA, R 43. I. 560. Fol. 197–198. Wolf feljegyzése, Berlin, 1926. február 12.

német birodalomtól kért erélyesebb fellépés épp ezért „nem csaphat át állami ellentétbe Németország és Magyarország között”. Az eddigi budapesti követ, Welczeck gróf, mint a magyar arisztokráciával rokoni kapcsolatban is lévő arisztokrata, „főleg társasági úton és így puha formák közt” igyekezett célt érni. Ha új követnek „másfajta személy” jönne, akkor Bleyer szerint „teljességgel lehetséges a dolgok politikailag valamelyest keményebb formák közt való szorgalmazása”. Bleyer „utalt arra, hogy a magyarországi német mozgalom mindig a legszorosabb összeköttetést tartotta fenn a német követséggel. Megigérttem Bleyernek, hogy az új követtel az ő fejtegetései szellemében veszem fel az érintkezést” – állapítja meg a kancellár feljegyzése, amelyből az is kiderül, hogy Bleyer elsősorban a német iskolaügy előrelendítéséhez kérte az eddiginél hatékonyabb németbirodalmi segítséget. A kancellár szerint néhány hónappal ezelőtt Klebelsberg magyar kultuszminiszter ügy informálta: minden módon támogatja azt a kívánságot, hogy a C-típusról a legnagyobb mértékben a B-típusra térjenek át, Bleyer azonban arra figyelmeztette, hogy Klebelsberg jószándékú ugyan, de külső segítség nélkül mégsem fognak úgy előrejutni, ahogyan azt a németeknek kívánniuk kell, ha nem is akarnak semmit elsietni, s ha semmi esetre sem akarnak olyasmit előidézni, mint Dél-Tirolban. Arra is figyelmeztetett, hogy sok német községben még C-típus sincs, s ahol van, gyakran abban a korlátozott formában, hogy csak a 4. iskolaévtől tanítják a németet.²³

Bleyer – mint láttuk – sokat várt attól is, hogy a magyarországi németiség iskolaügyeire kedvező hatással lesz, ha a német birodalomban nagyvonalúan kulturális jogokhoz, különösen iskolajogokhoz juttatják az ott élő kisebbségeket. Főleg azóta, hogy 1925 februárjában Észtországban a német kisebbség kultúraautonómiája megvalósult, a német kisebbségek mindenütt kulturális autonómiát követeltek maguknak, s amikor 1925 október 10–16-án megtartotta genfi alakuló ülését az Ewald Ammende által már hosszasan és szívoosan előkészített nemzetiségi „internacionále”, a különféle európai nemzeti kisebbségek kongresszusa, az is a kultúraautonómia követelését támasztotta. Stresemann terve sem lehetett ilyen körülmények közt más, mint hogy a kultúraautonómia elvei szerint kísérli meg a német birodalmon belül is a nemzetiségi kérdésnek azt a rendezését, amelynek külpolitikai szükségességét már említett 1925. január 13-i memoranduma hangsúlyozta. A német kisebbségpolitika neves jogi szaktanácsadója, Karl Georg Bruns is így írt „A német birodalom kisebbségpolitikai feladatairól” című, 1926. március 23-i emlékiratában: „Aki Németországban a határkérdéseket nem végérvényesen eldöntötteknek tartja, arra kell gondolnia, hogy külpolitikai eredményeket még sohasem értek el erőszakos eszközökkel, s hogy nem közömbös, milyen képzetei vannak a nem német lakoságnak az elvesztett területeken a német nemzetiségpolitikáról.”²⁴ Ámde a szükséges rendezéssel szemben azonnal tipikus aggályok merültek fel: a 7–800 000 főnyi kelet-poroszországi lengyel, az ún. mazurok elnémetesedési folyamata ezáltal meg fog akadni, feltámad bennük a lengyel nemzeti öntudat, és – bizonyos külpolitikai körülmények közt igen veszélyessé válhat – szeparatista törekvések fognak jelentkezni. Biztonsági szempontok alapján kezdték latolgatni, engedélyezhetnek-e számukra és miképpen, kisebbségi iskolákat. A mazurokban nem lehet teljesen megbízni, s Lengyelország nyilván ellenőrizhetetlen politikai és anyagi támogatásban fogja részesíteni a mazur autonóm

²³ BA, R 43. I. 560. Fol. 193–195. Luther kancellár feljegyzése. Berlin, 1926. február 12.

²⁴ Pieper i. m. 99. l.

szerveket, hogy a német birodalom ellen használja fel azokat. Bármily fontos is a lengyelországi német kisebbség helyzetének biztosítása, annak érdekében sem szabad kockáztatni Kelet-Poroszország esetleges elvesztését. Stresemann-nak nem sikerült elérnie, hogy egy átfogó érvényű birodalmi törvénnyel, a kultúraautómia alapján, látványos, egységes rendezést valósíthasson meg a Nemzetek Szövetségébe való belépés időpontjáig (1926. szeptember 8.). Addig csak a schleswigi dán kisebbség helyzetét sikerült némileg szabályozni egy bizonyos, kompromisszumos engedményeket tartalmazó 1926. február 9-i rendelettel. Előrebocsájthatjuk, hogy hasonló jelleggel jelent meg később, 1928. december 31-én egy rendelet a kelet-poroszországi lengyel kisebbség ügyben. De már ezeket az erőtlén rendelkezéseket is hevesen bírálták, mint a német birodalmat veszélyeztető dán és lengyel törekvések számára felelőtlenül nyújtott lehetőségeket. A vendek (szorbok) helyzetének rendezésére – az eredeti tervtől eltérőleg – egyáltalán nem is került sor. A németországi lengyel, dán, szorb kisebbségek képviselői 1927-ben tiltakozásul ki is vonultak az európai nemzeti kisebbségek „internacionáléjából”.²⁵

Németországnak a Nemzetek Szövetségébe való belépéséhez a magyar kormány azt a reményt fűzte, hogy általában is, de különösen a kisebbségi kérdésben, szoros együttműködést valósíthat meg vele ezen a nagy fontosságú nemzetközi fórumon. Welzeck 1926. február 4-i jelentése szerint Bethlen felajánlotta, hogy Magyarország 1922. szeptember 18. óta fennálló népszövetségi tagságának minden eddigi tapasztalatát Németország rendelkezésére bocsátja, és mintegy „bevezeti azt a Népszövetségbe”; ennek fejében a magyar kisebbségvédelmi követelések Németország részéről való erőteljes támogatását kéri. Bethlen szerint a hatékony kisebbségvédelem üti „az első rést a békeszerződéseken” mert „a hatalom birtokosai számára az országhatároknak már nem lesz akkor ugyanaz az értékük, mint eddig”²⁶. Gajzágó László miniszteri tanácsos, a kisebbségi kérdések és a népszövetségi ügyek referense a magyar külügyminisztériumban, szintén úgy nyilatkozott német tárgyalópartnerei előtt, hogy komoly reményeket fűz Németország belépéséhez, s általános véleményserét javasolt a kisebbségi kérdésben követendő közös népszövetségi taktika kialakítása céljából.²⁷ A berlini magyar követ, Kánya Kálmán, kormánya megbízásából 1926. február 23-án hivatalosan is felvetette „a Népszövetségben és egyébként is” megvalósítandó német-magyar együttműködés ügyét a kisebbségi kérdésben: ugyanis „nemcsak egy népszövetségi kooperációra kerülhetne sor, hanem a kisebbségek befolyásolására is”. Karl Schubert államtitkár elvben igen kívánatosnak mondta a kisebbségi kérdésben való együttműködést, de a kisebbségek befolyásolása tekintetében óvatosan nyilatkozott: a kisebbségek kérdése országonként más és más; következésképpen nem is lehet egyformán kezelni. Stresemann külügyminiszter helyeselte Schubert ezen óvatos válaszát. Kánya fejtegetéseiből egyébként kitűnt a szomszédos országok magyar kisebbségei védelmével kapcsolatos magyar politika azon dilemmája, hogy a kisebbség helyzetének kívánatos konszolidálása a feszítő erő csökkenésével járhat: „egy ilyen konszolidációban Magyarország természetesen nem túlságosan érdekelt”.²⁸

²⁵ Pieper i. m. 127–146. l.; Martin Broszat: Aussen- und innenpolitische Aspekte der preussisch-deutschen Minderheitenpolitik in der Ära Stresemann. In: Politische Ideologien und nationalstaatliche Ordnung. Festschrift für Theodor Schieder. München–Wien, 1968. 393–445. l.

²⁶ Pieper i. m. 122–123. l.

²⁷ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Podewils feljegyzése. (Keltezés nélkül).

²⁸ Akten zur deutschen auswärtigen Politik. Serie B. Bd. III. S. 140.

Az új budapesti követ, akitől Bleyer a magyarországi németiség ügyében erélyesebb fellépést várt, mint amelyet Welczeck tanúsított Bethlennel szemben, Hans Schoen lett. 1926. május 26-án vette át hivatalát, s a magyarországi viszonyokkal ismerkedve, igyekezett a magyarországi német nacionalista mozgalom helyzetével is tisztába jönni. Bleyer és Gündisch sötét képet festettek előtte: Fischer Ferenc Baranya megyei főispán megakadályozza a német kultúregyesület szervezkedését ezen a fontos német településterületen; Klebelsberg kultuszminiszter szándékosan elodázza a német kisebbségi iskolák ügyének kívánt rendezését. Tele voltak panasszal amiatt is, hogy a május végén magyarországi látogatásra érkezett Karl Heinrich Becker porosz kultuszminisztert az őt vendégül látó Klebelsberg megakadályozta az itteni valóságos német iskolaviszonyok megismerésében: a birodalmi németek budapesti iskolájába kalauzolta el, ahol természetesen igen kedvező benyomásokra tehetett szert, csakhogy azokat korántsem lehet a német kisebbségi iskolákra kiterjeszteni; a Németbóly község népiskolájában tett látogatást pedig Becker félrevezetésére alkalmas módon „ügyesen megrendezték”: az egyébként teljesen magyar tannyelvű iskola tanulóival a látogatást megelőző néhány hét folyamán tanultattak be néhány német mondatot. A porosz kultuszminiszter programját úgy állították össze, hogy abban a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület meglátogatása nem szerepelhetett; a Becker tiszteletére rendezett fogadásokra viszont Bleyert és Gündischt nem hívták meg. Jelentős kulturális sérelmet láttak továbbá abban, hogy a minisztertanács 1926. április 23-i határozata Rakovszky Iván belügyminiszter javaslatára megvonta a postai szállítás jogát az 1923-ban elhunyt bánáti sváb regényíró, Adam Müller-Guttenbrunn magyar szempontból kifogásolható műveitől.²⁹

A német kultúregyesület baranyai szervezkedésének akadályairól az egyesület elnöke, Gratz Gusztáv, azt mondotta a nála is érdeklődő követnek, hogy azok rövidesen el fognak hárujni oly módon, hogy eleget tesznek a helyi csoportok vezetősége összetételével kapcsolatban felmerült kifogásoló észrevételeknek. (Ezekre még visszatérünk). Bizakodóan nyilatkozott az iskolaügyi kérdések megoldása tekintetében is. Schoen erre felkereste Klebelsberget, aki „leplezetlenül elismerte, hogy az iskolakérdésben nincs minden úgy, ahogy lenni kellene”, s főleg a német tanítók hiányára vezette vissza a nehézségeket, de ígérte, hogy e téren már a következő években javulás fog bekövetkezni. Amikor a miniszterelnökkel is módja volt a követnek e kérdésekről beszélgetnie, Bethlen arra a nehézségre utalt, hogy a német kisebbségi népiskolák túlnyomó többsége felekezeti iskola, márpedig ezekre a kormánynak semmi közvetlen befolyása nincs. Mégis, annak érdekében, hogy a német községekben, főleg a katolikus egyház által fenntartott népiskolákban, végrehajtásra kerüljön a kisebbségi iskolarendelet, a kormány felkérést intézett Csernoch János hercegprímáshoz, aki püspökeinek megfelelő utasítást is adott. Az alsópapság részéről azonban ellenállás tapasztalható; a körükben szinte többségben lévő németszármazásúak foglalnak el leginkább magyar nacionalista álláspontot. E nehézségek ellenére Bethlen biztosította a követet: a magyar kormány mindent meg kíván tenni, hogy a német gyermekeknek német nevelést biztosítson. Bethlen azt is közölte Schoennel, hogy a Müller-Guttenbrunn műveivel kapcsolatos intézkedést a szerző azon két művére korlátozzák, amelyekkel kapcsolatban Bleyer is jogosnak volt kénytelen elismerni a tilalmat.³⁰

²⁹ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Schoen jelentése, Bp. 1926. július 4.

³⁰ Uo.

Az új német követben – 1926. július 4-i jelentése szerint – a következő benyomás alakult ki a magyar miniszterelnökről: „Amennyire már eddig véleményt alkothattam magamnak, azt hiszem, Bethlen grófot lojálisnak tarthatjuk, jóllehet ő is, mint szinte minden magyar, nacionalista érzelmű, és a német kisebbségek ügye iránt aligha érez különös szimpátiát. Amit szemére lehet vetni, az az, hogy nincs meg a szükséges energiája intézkedései végrehajtására. Ez azonban a miniszterelnök jelleméből következik, és nemcsak a kisebbségi kérdésben való magatartására érvényes. Ehhez járul, hogy Bethlen gróf a belpolitikai nehézségek elkerülésére törekszik. Ez okból nem hirdette meg eddig nyíltan a kormány politikáját a német kisebbségekkel szemben, és ezért nem követelte meg az alsóbb szervektől rendelkezései végrehajtását.”³¹

Schoen jelentése nyomatékosan említi, mint kedvezőtlen körülményt, hogy a német kisebbség vezető férfiai, Bleyer és Gündisch, nem élvezik a magyar kormány bizalmát. Ezt nemcsak gróf Khuen-Héderváry Sándor – 1925 óta a külügyminiszter állandó helyettese – mondotta neki, hanem maga Bethlen is kifejezésre juttatta előtte. A miniszterelnök nem hallgatta el azt a feltételezését sem, hogy a német sajtó 1926. április–májusi különösen heves támadásai a magyar kisebbségi politika ellen, Gündisch információira vezethetők vissza. Mindezzel kapcsolatban Schoen jelentésében ez áll: „Mint igen bizalmasan megjegyezni szeretném, sajnos, a követségnek is meg kellett már állapítania, hogy az urak (Bleyer és Gündisch) fellépése nem mindig volt szerencsés, és némelykor nem egészen volt taktikus. Ezek a momentumok megnehezítik az együttműködést velük, és a követséget bizonyos tartózkodásra készítetik. Abban azonban egyetértek velük, hogy a követség állandó, bár óvatos nyomása nélkül a kisebbségi kérdés megnyugtató megoldását aligha lehet elérni.”³²

Bleyerék, akik az új követtől azt várták, hogy elődjénél jobban fog reájuk hallgatni, és a magyar kormánnyal szemben kevesebb megértést és nagyobb erélyt fog tanúsítani, nem tudták leplezni csalódottságukat. Schoent nemcsak ők illették szemrehányásokkal, hanem személyét németországi nacionalista körök részéről is támadások érték, amelyekkel szemben szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy nem valamiféle megalkuvás szószólója kíván lenni, amikor rámutat Bleyerék harcias magatartásának veszélyeire: „A követség befolyásának lehetőségei lényegesen csökkennek, ha a magyarországi németiség képviselői – Gündisch ennek eshetőségéről beszél – nyíltan hadat üzennek a magyar kormánynak.” Ezért figyelmeztette a július 1-én Németországba utazott Bleyert is arra, hogy taktikai okokból feltétlenül tartózkodjék „szóba jöhető német köröknek a magyar kormány elleni támadásokra ösztönzésétől”, akár a kultúregyesület szervezkedésének akadályozása, akár az iskolaügyek rendezésének elhúzódása miatt, mert ez a magatartás csak káros lehet a magyar kormánnyal szembeni helyzetére, s ezzel az általa képviselt ügyre.³³

Bleyer németországi előadókörútjának főbb állomásai München, Freiburg, Stuttgart, Köln voltak. Nevezetes volt 1926. július 5-i előadása az egy éve alakult müncheni Német Akadémián (Deutsche Akademie), amelynek „szénátora” volt. Itt „A délkelet-európai német kultúrbefolyás kutatásáról” tartott előadást, egyebütt a magyarországi németiség helyzetéről, különös tekintettel iskolaviszonyaira és kulturális egyesülete

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

működésére. Stuttgartban érintkezésbe lépett a Külföldi Németek Intézetével (Deutsches Auslandsinstitut).³⁴

A Pécssett megjelenő Landpost heves agitációt fejtett ki a Bleyer-féle irányzat ellen; Perlaky György Baranya megyei nemzetgyűlési képviselő a „Falu” Magyar Gazda- és Földműves Szövetség helyi szervezeteinél német szekciókat létesített a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület megyei szervezkedésének ellensúlyozására.³⁵ Az ellentétek feloldására a német kultúregyesület 1926. augusztus 20-i (II.) közgyűlése Perlakyt beválasztotta az egyesület végrehajtó bizottságába; a „magyaronok”, „regierungsdeutschok” táborának ez az erősödése még inkább fokozta Bleyerék ellenállását a Bethlen által ösztönzött egyesületi igazgató, Wild József azon törekvésével szemben, hogy mozgalmuk lapját, a Sonntagsblattot, az egyesület lapjává nyilvánítsák, vagy legalábbis „befolyási szférájába vonják”. A lap fenntartásához kapott németországi pénzügyi támogatás lehetővé tette, hogy elzárkózzanak a magyar kormány részéről felajánlott szubvenció elől, s így megakadályozhassák, hogy ezáltal a lap „függetlenségét, ha látszatra nem is, de lényegileg megsemmisítsék”.³⁶

1926. szeptember 5–8 közt a Magyar Külügyi Társaság meghívására 25 porosz és württembergi képviselő látogatott Magyarországra. A csoportot Hölscher, a württembergi tartományi gyűlés képviselője vezette, de velük tartott a Deutscher Schutzbund elnöke, Karl Loesch is. Becker miniszternek a német nacionalista sajtóban sokat támadott május végi magyarországi magatartásával ellentétben, ez a képviselői csoport nem engedte magát a magyar vendéglátók által megszabott program keretei közé szorítani, a magyarországi németiség helyzetének valóságos „ellenőrzésére” törekedett, és nem hallgatta el kritikai véleményét. Olyan „kínos tapintatlanságok” fordultak elő, hogy a Buda környéki német falvakban tett látogatás tapasztalatai alapján Hölscher a vendéglátó magyar képviselők jelenlétében tartott beszédében kijelentette: „A magyarországi német kisebbségek boldogok lesznek, ha csak azt sikerül elérniük, amiért a külföldi magyar kisebbségek harcolnak.”³⁷ A német képviselők látogatása alkalmával Budapesten tartózkodó berlini magyar követ, Kánya Kálmán, az ügyvel kapcsolatban keserűen jegyezte meg a német követség egyik munkatársa, Werner Levetzow előtt: „A trianoni békeszerződés katonai ellenőrzés alá helyezett bennünket, Németország pedig most kisebbségi ellenőrzés alá akar vonni.”³⁸

Georg Schreiber prelátus, a birodalmi gyűlés képviselője, „befolyásos és mégis mérsékelt személyiség” (Zentrumpartei), 1926. szeptember 30–október 3-i budapesti látogatását arra használta fel, hogy Klebelsberg kultuszminisztert a magyarországi német iskolaügy megoldatlanságára figyelmeztesse, hangsúlyozva, hogy a magyar kormánynak számolnia kell a legszélesebb német körök és maga a német kormány érdeklődésével a kérdés iránt. Klebelsberg azon ellenvetésére, hogy az egyházi iskoláknál igen nehéz

³⁴ Anton Tafferner: Donauschwäbische Wissenschaft. In: Donauschwäbische Lehrer- und Forschungsarbeit 1947–1972. München, 1973. 68–69. l.

³⁵ Günther Berka: Der Daseinskampf der deutschen Minderheit in Ungarn. Graz, 1927. 11–12. l. — Hedwig Schwind: Jakob Bleyer. München, 1960. 126. l.

³⁶ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol., 6. 78/3. Die Lage des Deutschtums in Ungarn. Bp. 1928, január 2. (Bizonyos visszatekintést is nyújt).

³⁷ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 4. Köpke feljegyzése. Berlin 1926. október 18.

³⁸ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 4. Levetzow jelentése. Bp. 1926. szeptember 11.

eredményt elérni, Schreiber prelátus azt mondta, hogy a pápai kúria most foglalkozik az ügyvel, és előreláthatólag megfelelő intézkedéseket fog hozni. Levetzow jelentése szerint Schreiber prelátus e fellépése talán mégsem marad hatás nélkül.³⁹

A magyar kormány azonban, sérelmesnek találva azt a módot, ahogyan Németországban a magyarországi kisebbségi kérdéssel foglalkoznak, tiltakozásra szánta el magát. 1926. október 18-án a berlini magyar követ felkereste a Külügyi Hivatalban a politikai osztályt vezető Gerhard Köpkét, s a miniszterelnök személyes megbízásából közölte: ha Németországban idejében álljt nem parancsolnak a magyarországi nemzetiségpolitikát érő támadásoknak, ez lehetetlenné fogja tenni Bethlen gróf számára, hogy tovább folytassa megértő és előzékeny politikáját a magyarországi német kisebbséggel szemben; elérkezhet a pillanat, amikor a budapesti német követtel a kisebbségi kérdésekről folytatni szokott eszmecseréi az elkeseredett és izgatott magyarországi közvéleményre való tekintettel már nem járhatnak sikerrel, s az ellenzéki magyar sajtó heves reagálását sem fojthatja már el, mint eddig. Minderre „teljes barátságban, de nagy komolysággal” figyelmeztet.⁴⁰

A részletekbe bocsátkozva, Kánya elsősorban a német sajtó, a Germania, Tägliche Rundschau, Leipziger Neueste Nachrichten, Deutsche Zeitung, Deutsche Tageszeitung, Frankfurter Zeitung és más lapok magatartását kifogásolta, amelyek egymást licitálják túl a Magyarország elleni támadásokban.⁴¹ Mintegy 50 olyan cikket tud ezekből megjelölni, amelyek nyilvánvalóan mind ugyanazon információforráshoz (Bleyer–Gündisch) vezethetők vissza és azonos a támadási irányuk. Visszautasította a német kultúregyesület baranyai szervezkedésének akadályozása miatt Fischer főispánra zúdított vádakát; Dr. Wange – Trianon következtében romániai illetőségű – eleki orvos ügyének felfújását, akinek honosítási kérelmét „méltatlan magatartása és politikai izgató tevékenysége” miatt a magyar hatóságok elutasították, majd Bethlen személyes közbelépésére tartózkodási engedélyét meghosszabbították. Elítélte a Müller–Guttenbrunn könyve kitiltása miatt csapott nagy lármát: e „szellemes, de a magyar államhatalommal szemben olthatatlan gyűlölettel fűtött író-politikus” könyveivel kapcsolatos eljárás „érthető mindazok számára, akik ismerik azok tartalmát” – mondta. A továbbiakban panasz tárgyává tette a Hölscher vezette képviselőcsoport súlyosan kifogásolt magatartását, majd azt fejtegette, hogy „a németeknek Magyarországon kiváló a helyzetük, a magyar kisebbségeknek külföldön sokkal rosszabb a soruk”. Azt elismerte, hogy „az iskolakérdésben még sok a javítandó”, de ő is arra hivatkozott, hogy a kormánynak nincs semmiféle törvényes lehetősége arra, hogy a felekezeti iskoláknak – s ezek 70%-át teszik a német kisebbségi iskoláknak – „parancsokat osztogasson”. Pozitívként emlegette, hogy a magyar kormány 158 tanítót képezet németül, hogy a német oktatás fenntartását biztosítsa. A magyarországi német kisebbségi iskolaügy iránti érdeklődést túlzottnak tartotta, s Bismarck azon szavaira emlékeztetett, hogy neki Magyarország politikai barátsága többet ér, mint egy-egy német iskola engedélyezése Magyarországon.⁴²

³⁹ BA, R 43. I. 546. Bd. 5. Levetzow jelentése. Bp. 1926. október 3.

⁴⁰ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 4. Köpke feljegyzése. Berlin, 1926. október 18.

⁴¹ Az említett lapok pártállása: Germania (Zentrumspartei), Tägliche Rundschau (Christlich-sozialistische Partei), Deutsche Zeitung, Deutsche Tageszeitung (Deutschnationale Volkspartei), Frankfurter Zeitung (Deutsche Demokratische Partei). – Vö. *Sigmund Neumann*: Die Parteien der Weimarer Republik. Stuttgart, 1965. 122, 124, 129–130. l.

⁴² PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 4. Köpke feljegyzése. Berlin, 1926. október 18.

A Kánya által Bethlen megbízásából visszautasított panaszok közt szerepelt az is, hogy a magyar kormány egyetlen olyan német képviselőt sem enged bejutni a parlamentbe, aki német programot képvisel. Kánya azt állította, hogy a kormány ebbe nem avatkozik bele; nem támogatja, de nem is akadályozza; arról van inkább szó, hogy „eddig egyetlen német sem jelentkezett értelmes német programmal”.⁴³ Otto Kiep egy későbbi feljegyzéséből tudjuk, hogy amikor az International Law Association budapesti ülésezése alkalmával látogatást tett Magyarországon, s bizalmas megbeszélést folytatott Levetzow jelenlétében Bleyerrel és Gündischsel a német kisebbség céljairól, különös súllyal szerepelt azok között a német kisebbség parlamenti képviselője kiharcolásának kérdése. Főleg Gündisch támasztott igényt arra, hogy a német kormány hivatalos fellépéssel érvényesítse befolyását a magyar kormányra e cél elérése érdekében. Kiep azonban Levetzow-val egyetértésben kijelentette, hogy „az egyetlen elképzelhető támogatás, amit a német kisebbség innen kintről igénybe vehet a parlamenti képviselő kieszközléséhez, csak pénztámogatás lehet, mégpedig kizárólag privát forrásokból”. Hozzátette, hogy a parlamenti képviselőt aligha lehet megvalósítani a magyar kormánnyal ellenzékben; a német kisebbség érdeke az, hogy a magyar kormánnyal megegyezésre jutva érhesse el ezt az eredményt.⁴⁴ Amikor 1926. szeptember elején Baross János képviselő elhalálózása folytán kilátás nyílt arra, hogy a 80 %-ban német lakosságú pilisvörösvári választókerületben Bethlen hozzájárulásával Bleyer vagy Gündisch fellépjen, az utóbbi azonnal lépéseket tett a 15 000 márkára becsült választási költségek Németországból való megszerzésére.⁴⁵ Emlékeztetett Kiep e szempontból biztató budapesti kijelentésére, de a Külügyi Hivatal a Berlinben időző Schoen követtel konzultálva, politikailag nem tartotta opportunusnak, hogy a választási költségek előteremtésében részt vegyen.⁴⁶ Végül Bleyerék elálltak az időszaki választáson való indulás tervétől, azon taktikai megfontolásból is, hogy ezzel kifejezésre juttassák: nem érik be azzal, hogy egyikük vagy másikuk mandátumhoz jusson, hanem a német kisebbség számbelileg kielégítő képviselőt kívánják elérni a küszöbön álló országos parlamenti választásokon. Bleyer biztosította a miniszterelnököt arról, hogy „nem gondolnak saját német jelöltek állítására, hanem csak a kormánypárt keretei közt, s csak akkor, ha Bethlen gróf külpolitikai okokból szükségesnek tartja a magyarországi németiség parlamenti képviselőt”.⁴⁷

Ez a taktika, amelyet Schoen követ teljes mértékben helyeselt, bevált: a miniszterelnök 1926. október 25-én igen figyelemreméltó nyilatkozatot tett a magyarországi német kisebbség iskolaügye rendezéséről, kultúregyesülete szabad szervezkedéséről, parlamenti képviselője megvalósításáról. A nyilatkozatot pozitívan értékelte Bleyer is, aki máris úgy vélekedett a követ előtt, hogy a kormánnyal való kapcsolat melegebbé vált, és az egyesület tevékenysége útjába Baranyában állított akadályok elhárultak. A követ táviratilag indítványozta, hogy a németországi mértékadó sajtó melegen méltassa Bethlennek a Pester Lloydban is megjelent nyilatkozatát, a barátságatlan sajtó-

⁴³ Uo.

⁴⁴ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Kiep feljegyzése, Berlin, 1926. november 16.

⁴⁵ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Berka levele Kiephez. Bécs, 1926. szeptember 8.

⁴⁶ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Podewils feljegyzése. Berlin, 1926. szeptember 27.

⁴⁷ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Schoen jelentése. Bp. 1926. október 27.

hangokat pedig fojtsák el, mert az ilyenek által előidézett itteni elkedvetlenedésnek végső fokon a magyarországi német kisebbség láthatja kárát.⁴⁸

Október végén, november elején már javában folytak Bleyer tárgyalásai a magyar kormánnyal a képviselőházba beválasztandó német jelöltek személyéről, illetve a részükre felajánlott választókerületekről. Hírek szerint Paul Hintze, a német nemzeti konzervatívok ismert vezető alakja, a VDA elnöke, Budapestre látogatott, hogy Bethlent Bleyerék igényei elfogadására készítse, ezt azonban magyar részről cáfolták.⁴⁹ Bleyer és Gündisch mellett Johann Faul-Farkas, a Sonntagsblatt szerkesztője pályázott mandátumra; mindhárman a kormánypárt jelöltjeiként. Gratz jelölésének ügye két okból is külön futott: a német kultúregyesület elnöke egyrészt nem tartozott a bleyeri irányzathoz, másrészt mint pártönkivüli lépett fel, „mert legitimista múltja tiltja nyílt csatlakozását a kormánypárt-hoz”. A kormány végül is a villányi, soroksári és a magyaróvári választókerületet ajánlotta fel; Bleyer elfogadta a villányit, Faul-Farkas a soroksárit; Gündisch a magyaróvárit elutasította, mert csak 15 % német lakosa van, s a mosonszentjánosi vagy bonyhádi választókerületre akarta átcseréltetni, de közölte, hogy ha ez nehézségekbe ütköznék, képviselői mandátum helyett szívesen venné kinevezését a felsőházba.⁵⁰

A tárgyalások során a magyar belügyminiszter nem ajánlott fel pénzt Bleyeréknek a választási költségekre. Ha megteszi, Gündisch szerint elfogadták volna; azt viszont „erkölcsi és politikai lehetetlenségnek” vélték, hogy maguk álljanak elő ilyen kéréssel. A valóság azonban az, hogy „függetlenségük megőrzésének” ezután is azt az útját választották, mint a Sonntagsblatt finanszírozása kérdésében: Németország anyagi támogatását kérték; ebben nem láttak „erkölcsi és politikai lehetetlenséget”. Bleyer először hozzávetőlegesen 24 000 birodalmi márkára becsülte a szükséges pénzt; Gündisch egy részletes feljegyzése viszont már a költségek bizonyos esetekben való csökkenésének lehetőségével is számolt, bár hangsúlyozta, és példákkal érzékeltette, hogy „a választások igen sokba kerülnek Magyarországon”.⁵¹ A budapesti német követség által 1926. november 14-én a berlini Külügyi Hivatalhoz továbbított feljegyzése a következőképpen nyújtja be és indokolja a választási költségigényeket:

A *villányi* kerület 30 községből áll. Itt különleges költséget jelent, hogy a választókerület 5 szolgabírói járásra esik, és a jelöltnak a választási agitáció alatt – már csak a gyűlések időpontjai végett is – folyamatosan érintkezésben kell lennie a fősolgabíróval; telefon nincs, úgyhogy emberekre és fogatokra van szükség.

Mind a 30 községben szükség van egy-két bizalmi emberre, aki aláírásokat gyűjt, és hazai szokás szerint a kocsmában a választókat jó hangulatban tartja. Ezeknek az embereknek a három hétig tartó választási agitáció folyamán 30X150 márka, összesen 4400 márka fizetendő.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Schoen jelentése. Bp. 1926. november 30.

⁵⁰ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Schoen jelentése. Bp. 1926. október 27.

⁵¹ „A pillisvörösvári mandátumért a kormánynak mintegy 40 000 márkát kellett kiadnia. Klein Antal, aki Tolna megyei főispán volt abban az 1/3 részt német kerületben, ahol megválasztották, és a kormánytól semmi pénzt nem kért, 12 000 márkát adott ki, jóllehet, a kerületben lakik és ott birtokos.” (Márkára átszámított koronaösszegekről van szó).

Két-három fogatra állandóan szükség van az egész idő alatt, hogy a jelöltet és az őt támogató embereket faluról falura vigyék. 20 × 50 márka = 1000 márka. Két bérautót is kell fizetni; ezekre a választások utolsó három napján van szükség.

Plakátokra a 30 községben és két röplapra, 500 márkát kell kiadni.

A jelölt és a kerületben utazó barátai maguk fogják viselni személyes költségeiket. De szükség lesz egy vagy két nagyobb gyűlés tartására, s e gyűlések látogatottságának biztosítására agitátorokat kell fogadni a községből és a környékről, a szokásos napidíjak mellett. A jelöltet kísérő ifjak készkiadásait is fedezni kell. Mivel Villány igen messze van Budapesttől, e két címen a költségek legkevesebb 1000 márkára nőnek.

Villány számára tehát 7000 márkát kell előirányozni.

Soroksár olcsóbb, mert Budapest mellett fekszik, és csak 4 községe van; ezek közül egyedül Soroksár 13 000 lelket számlál. Mivel azonban itt a jelenlegi szociáldemokrata képviselőt meg kell buktatni, a fent említett címen itt is legalább 4000 márkát kell kiadni.

A *mosonszentjánosi* választókerület, bár messze van Budapesttől, csak 3 községből áll. Így 3000 márkával el lehet intézni.

A legdrágább a *bonyhádi* kerület volna, ahol az igen nyakas Bonyhád székhelyet és 28 községet kellene megdolgozni. E kerületben bizonyosan többre van szükség 10 000 márkánál.

Gündisch feljegyzése végül a választási pénz kézhezkapásának sürgős voltát hangsúlyozta: a nemzetgyűlést november 16-án oszlatják fel; a jelölteknek legkésőbb ugyan ezen a napon ki kell menniük kerületeikbe. A jelöléshez szükséges aláírásokat — ami többnyire a döntést is meghozza — december 1-én vagy 2-án kell benyújtani. A választások kiírt időpontja december 8–10.⁵²

Schoen követ, aki rövidebbel előbb, a pilisvörösvári időközi választáson való esetleges részvétellel kapcsolatban felmerült választási költségigényt nem támogatta, most más álláspontra helyezkedett: „Ha a jelöltek állítása a Bethlen-kormány ellenére történék, és egy saját német kisebbségi párt alapításáról lenne szó, akkor a német ügy számára semmi hasznot nem látnék egy vagy két német képviselő megválasztásában. Miután azonban a jelöltek állítása Bethlen gróffal egyetértésben és a kormány programjával történik, nemcsak elesnek azok az aggályok, amelyeket más esetben táplálnék a német képviselők megválasztásának a birodalomból való támogatásával szemben, hanem most már nézetem szerint erős német érdek fűződik ahhoz, hogy Bleyer, Faul-Farkas és Gündisch urak tényleg bejussanak a képviselőházba. Ha megbuknak a választásokon, abból a kormány kétségkívül azt a következtetést fogja levonni, hogy a németiség mozgalma mégis kevésbé erős, mint német részről állítják, és a kormány nem fogja többé oly szükségesnek tartani, hogy tekintettel legyen a németiség érdekeire. A németiség vezéreinek személyes presztízse is természetesen kárt szenvedne egy választási balsiker révén, mint ahogy fordítva, az ő megválasztásuk nemcsak saját tekintélyük, hanem az általuk képviselt ügy javára is szolgálna. Ahogy a dolgok fejlődtek, tényleg rendkívül fontosnak tartom ezért, hogy a kért segély, ha csak lehetséges, részünkről biztosítsassék, és ezért kérem a kérdést a lehető

⁵² PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Gündisch: Aufzeichnung über die Wahlkosten der deutschen Minderheiten in Ungarn. Bp. 1926. november 14.

legnagyobb jóakarattal vizsgálni”.⁵³ November 17-i jelentése szerint a magyar kormány – bár nem kötelező formában – kilátásba helyezte Gündisch számára a felsőházi tagságot, így végül is 14 000 birodalmi márkában jelölheti meg a szükséges összeget. Távirati felhatalmazást kért sürgős kifizetésére. Ezzel kapcsolatban megjegyezte: „Célszerűnek tartanám, ha a németiség képviselőinek azt mondhatnám, hogy a pénz nem hivatalos, hanem privát forrásból származik.”⁵⁴

A berlini Külügyi Hivatalban aggályoskodva fogadták a kérést. Először is arra voltak kíváncsiak, „tartósnak kell-e tekinteni Bethlen gróf elkedvetlenedését német politikusoknak a magyarországi kisebbségi kérdésre való túl aktív beavatkozása miatt?” Schoen követ ezt az aggályt igyekezett eloszlatni, rámutatva arra, hogy a Kánya részéről Bethlen megbízásából történt október 18-i tiltakozás óta lényegesen javult a helyzet. Az atmoszféra barátságosabbá válásához hozzájárult a német sajtó hangjának megváltoztatása, Loesch békülékenységet előmozdító látogatása Kánya követnél, valamint Bleyer és Gündisch helyes taktikai magatartása a kormánnyal szemben. „Ha német részről nem követnek el ismét hibát, és ha szükséges mértéktartást tanúsítanak a nemzetiségi kérdés kezelésében, úgy remélem, sikerülni fog lassanként a probléma kielégítő megoldását elérni” – vélekedett a követ.⁵⁵

A javuló atmoszféra mellett is aggályosnak találták azonban a Külügyi Hivatalban az eltérést attól az alapelvtől, hogy a magyarországi német kisebbségnek a birodalomtól való erkölcsi és anyagi támogatása kulturális területre korlátozódjék. „Ha választási propagandához folyósítunk pénzeszközöket, bel- és pártpolitikai területre lépünk, s ez aligha marad rejtve az éber magyarországi ellenzék és a vele rokon irányzatú németországi pártok előtt: mind itt, mind ott nem kívánatos reagálást válthat ki. Várható továbbá, hogy más országokban is, amelyekben a viszonyok a magyarországiakhoz hasonlóak, a német kisebbségek képviselői ugyanilyen kérésekkel fognak hozzánk fordulni, ami beláthatatlan következményekhez vezetne.”⁵⁶

A Külügyi Hivatalban nem volt egységes vélemény a tekintetben sem, hogy a magyarországi németiség vezetőinek kormánypárti jelöltekként indulása a választásokon „hasonló mértékben szolgálja-e a magyarországi németiség kulturális érdekeit, mint ezen urak személyes érdekeit és politikai presztizsét. Felvethető a kérdés – olvashatjuk egy feljegyzésben –, vajon az össznémet kultúrjelentőség szempontjából nem volna-e értékeesebb, ha a vezető személyiségek megőriznék elhatározási szabadságukat ahelyett, hogy kevésbé befolyásos együttfutókként (Mitläufer) egy olyan korlátlanul uralkodó párthoz csatlakozzanak, mint az Egységspárt Magyarországon, és ezáltal bel- és külpolitikailag egy olyan pártprogramhoz kössék magukat, amelyben a kisebbségi jogok tekintetbe vétele – amennyiben egyáltalán elismer ilyeneket – csak mellékes szerepet játszhat”. További aggály: „Az sincs kizárva, hogy egy olyan választókerületben, amelyet a németiség vezetőinek az ellenzékétől kell elhódítaniuk, a választási és pártharc következtében ellentétek

⁵³ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Schoen jelentése. Bp. 1926. november 14.

⁵⁴ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Schoen jelentése. Bp. 1926. november 17.

⁵⁵ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Schoen jelentése. Bp. 1926. november 14.

⁵⁶ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Lindner feljegyzése. Berlin, 1926. november 19.

támadnak és éleződnek ki magán a németsegen belül, ami egészen közönségesen csak ártalmára lehet a németiség érdekei előmozdításának.”⁵⁷

Mindezek alapján a Külügyi Hivatal 1926. november 20-án a következő távirati értesítést küldte a budapesti német követnek: „Kérem közölni Bleyerrel és társaival, hogy sajnos nem folyósíthatjuk a kívánt cél eléréséhez szükséges összegeket.” Bizalmas tájékoztatásul hozzátette a következőket: „Hivatalos német pénzeszközök választási propagandára való engedélyezése nem tűnik aggálytalannak, mert ezzel a magyar belpolitika területére lépünk, ami mind Magyarországon, mind Németországban pártpolitikai pertraktációt és más nem kívánatos visszahatásokat válthatna ki. A magyarországi németiség kulturális kívánságainak további szorgalmazása inkább ígér sikert, ha erkölcsi és anyagi támogatásunkat kulturális területekre korlátozzuk.”⁵⁸

A dolog azonban nem maradt ennyiben. Karl Georg Bruns, a német kisebbségek jogi tanácsadója, tárgyalásokba kezdett a Külügyi Hivatallal, elutasító határozata megmáskítása végett. Véleménye szerint az a döntő, hogy a budapesti német követ a választásokon való részvételt határozottan célszerűnek ítéli. Az a körülmény, hogy Bleyerék – más országok német kisebbségétől eltérően – nem rendelkeznek saját választási szervezettel, a pénzügyi támogatás megadása mellett és nem ellene szól. Egy nem hivatalos szerven keresztül kell lebonyolítani a finanszírozást, s akkor az azzal kapcsolatos aggályok elesnek.⁵⁹

Bruns közbenjárására a Külügyi Hivatal végül is úgy döntött, hogy közvetett módon, a Deutsche Stiftung révén megkaphatják Bleyerék a kért 14 000 márkát. Feltétel, hogy az ügy 1.) szigorúan titokban maradjon, 2.) semmiféleképpen sem lehet valamiféle prejudikáló hatása. A Deutsche Stiftung elnöke, Erich Krahrmer-Möllenberg fizeti ki a pénzt Gündisch kezébe. Ennek megfelelő összeget később a Külügyi Hivatal alapjából valamilyen más címen történő céltámogatásként fognak átutalni a Deutsche Stiftungnak.⁶⁰ A budapesti német követ november 27-i távirata szerint azonban végül is elegendő 7000 márka folyósítása (Bleyer villányi választási költségeire), mert a felsőházi tagságot remélő Gündisch nem indul a képviselőválasztáson, Faul-Farkas visszalépett, s Anton Potz esetleges Bács megyei indulásáról sincs már szó.⁶¹

Bruns arról is gondoskodni kívánt, hogy a villányi választókerületen, ahol Bleyer indul, rajta legyen a német közvélemény ellenőrző tekintete. Elintézte, hogy a német kormányhoz közel álló Deutsche Tageszeitung tudósítója, Hermann Kügler, a választási harc egész időszakában ott jelen legyen. Megbízata megkezdése előtt s annak nyomatékául, fogadta őt a budapesti német követ. Mindez szerepet játszott abban, hogy a szokottnál kisebb nyomás nehezedett Bleyerre; a helyi hatóságokat Bethlen személyesen utasította kíméletesebb magatartásra vele szemben. Így 5253:3821 arányban szoros győzelmet aratott a kormány hivatalos jelöltjével, Förster Jenővel szemben. Bleyert

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Zech távirata a budapesti német követnek. Berlin, 1926. november 20.

⁵⁹ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Bruns levele Köpkehez. Berlin, 1926. november 25.

⁶⁰ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Geheime Aufzeichnung. (Keltetés nélkül).

⁶¹ PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Schoen távirata Zechnek. Bp. 1926. november 27.

budapesti, Förstert pécsi diákok támogatták a választási harcban. Kügler véleménye szerint e választási győzelem kiemeli a német mozgalmat a stagnálásból.⁶²

Megválasztásának lefolyásáról Bleyer úgy tájékoztatta a budapesti német követséget, hogy választókerületének értelmisége és hatóságai kezdettől fogva ellene voltak, úgyszintén Montenuovo herceg és Frigyes főherceg ottani uradalmainak tisztikara is erősen ellene dolgozott. Mikor az az incidens történt, hogy Gündischsel együtt őrizetbe vették, Bethlen a választókerületbe rendelte Fischer főispánt, aki teljesen korrektül viselkedett. Következményeiben a választásra nézve kedvező hatásának bizonyult a miniszterelnöknek Bleyerhez intézett levele, amelynek a választókerületben való terjesztéséről gondoskodtak. A hatósági befolyásolás a választás napján megszűnt, s ez Bleyer hátrányos helyzetét kiegyenlítette, sőt győzelmét is lehetővé tette. „A német öntudat most felébredt, és nem hagyja magát több elaltatni” – lelkesedett Bleyer, forró köszönetet mondva a németbirodalmi támogatásért, de egyben arra is utalva, hogy „az ügy érdekében kívánatos és szükséges lenne, ha most bizonyos tartózkodást tanúsítanának a német körök.” A magyar illetékes helyeket ugyanis szemlátomást kellemetlenül érintette, hogy birodalmi német részről egy tudósítót küldtek ellenőrzés végett e német választókerületbe.⁶³

Az 1926. decemberi országgyűlési választások eredményeként Bleyeren kívül még 9 olyan képviselője lett a parlamentnek, akik a német kultúregyesületben szerepet játszottak, de ezek nem tartoztak Bleyer irányzatához: Gratz Gusztáv (Bonyhád), Neuberger Ferenc (Magyaróvár), Gschwindt Ernő (Törökbálint), Perlaky György (Pécsvárad), Weichert Miklós (Pilisvörösvár), Marschall Ferenc (Jánoshalma), Pintér László (Zurány), Klein Antal (Tolna), Wachtler István (Nezsider).⁶⁴ Schoen követ jelentése szerint „Gündisch azon reménye, hogy Bethlen bizonyos, mindenesetre nem kötelező ígéretei alapján a kormányzó behívja a felsőházba, nem teljesült. Azok listáját tekintve, akiknek ez a kitüntetés osztályrészüll jutott, az tűnik ki, hogy csupa olyan személyiségről van szó, akik a magyarországi közéletben kiemelkedő helyeken állnak. Azonkívül magától Bethlen gróftól tudom, hogy azok száma, akik azt hitték, hogy igényt tarthatnak a felsőházba való behívásukra, sok százra megy. Ezek után érthetőnek tűnik, hogy Gündisch kívánsága, amelynek teljesítésével Bleyer professzor egyébként nem, Gündisch maga azonban igen erősen számolt, nem valósult meg. Gündisch csalódottsága azonban nagy lesz, s bizonyára nem lesz hatás nélkül Bethlen gróffal szembeni beállítottságára”.⁶⁵

Schoen követ a német követelések, nem utolsósorban az iskolaigények szempontjából kedvezőnek ítélte azt a körülményt, hogy a kormánypárt számos képviselőjelöltje ígéretet tett Bleyernek azok támogatására, annak fejében, hogy Bleyer a német választók szavazatait megszerzi számukra. Kérdés azonban, állják-e szavukat, különösen azután, hogy a kormány magatartása megint ridegebbé válik a bleyeri mozgalommal szemben. Amikor Bethlen 1927. január 17-én Gratz és báró Prónay György államtitkár jelenlétében

⁶²PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 5. (Innere Politik) Bd. 3. Kügler: Bericht über meinen Aufenthalt in Ungarn anlässlich der Wahlen vom 4. 12–10. 12. 1926.

⁶³PA AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Schoen jelentése. Bp. 1926. december 14.

⁶⁴Bellér i. m. 664. l. – Az 1926. évi országgyűlési választások előkészületeiről, lefolyásáról, eredményeiről, – különös tekintettel a magyarországi német mozgalomra – bővebben ír Fritz Wertheimer: Von deutschen Parteien und Parteiführern im Ausland. Berlin, 1930. 203–209. l.

⁶⁵PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 5. Bd. 4. Schoen jelentése. Bp. 1927. január 24.

fogadta Bleyert, két súlyos panaszának adott hangot. Az egyik arra vonatkozott, hogy a választási harc folyamán Villányban a Bleyer javára folytatott agitáció során magyar-ellenes tendenciák voltak megfigyelhetők. E panaszt, amelyet Bleyer alaptalannak nyilvánított, és a Baranya megyei tisztviselőknél a hivatalos kormányjelölt veresége feletti bosszúságának tulajdonított, Fischer főispán jelenlétében fogják részletesen megtárgyalni. A másik panasz, amit Kánya követ útján Berlinben is szóvá tett, az volt, hogy magyarországi német diákoknak németországi tanulmányok folytatására német egyesületek ösztöndíjakat adnak, s ennek fejében kötelezvényt íratnak alá velük arról, hogy országukba visszatérnek, és ott német nemzeti szellemben tevékenykednek. Bethlen kijelentette, hogy „ha Németország nagy is, Magyarország pedig csak kicsi, semmiképpen sem fogja túrni e tanulmányutak folytatását, mert a szóban forgó német egyesületek tevékenysége beavatkozást jelent Magyarország belügyeibe, és egy magyarellenos mozgalom felnevelését célozza”.⁶⁶

Bleyer és Gündisch másnap már a német követségen volt, hogy megbeszéljék a fejleményeket. Bleyer az ösztöndíj-üggyel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy Bethlen gróf most már felfedte kártyáit: egy német öntudatú értelmiségi réteg felnevelését, amely alkalmas lenne a vezető szerep átvételére, meg akarja akadályozni. Schoen követ azt tanácsolta Bleyernek, hogy az említett kötelezvények aláíratását helytelenítse, egyébként azonban – mint az imént is tette – ragaszkodjék annak lehetőségéhez, hogy magyarországi német származású tanulók Németországban tanulását német ösztöndíjakkal segítse elő. „Ha Bethlen gróf tényleg valóra váltaná azt a fenyegetését, hogy a svábok fiainak Németországban tanulását megakadályozza, azzal elsősorban Magyarországnak ártana, mert ez azt bizonyítaná a világ közvéleménye előtt, hogy Magyarország rosszabb bánásmód alá akarja vonni kisebbségeit, mint bármely más állam.” Bleyer biztosította a követet arról, hogy folyamatosan tájékoztatni fogja további megbeszéléseiről.⁶⁷

Schoen Berlinbe küldött jelentése aggodalmait fejezte ki az ösztöndíj-ügy miatt. „Ezen ösztöndíjak nagy száma szinte kizárta teszi, hogy juttatásukat tartósan el lehetne titkolni a magyar kormány elől. Ugyanakkor az ösztöndíj-juttatás nyíltá tétele még csak fokozná a már meglévő elkedvetlenedést anélkül, hogy említésre méltó módon használna magának az ügynek.” Ma még nem tekinthető át, miként fejlődnek tovább a dolgok, de magyar részről mindenesetre erősödő érzékenységgel kell számolni. Bethlen magatartása kétségkívül megváltozott. Ebben Kánya befolyásának lehet szerepe, aki az ösztöndíj-kérdéssel kapcsolatban bizalmatlanságot keltett a miniszterelnökben a magyarországi német mozgalom lojalitása iránt. De Bethlennek az Anschlusról mint Magyarországra nézve lehetséges veszélyről tett egyik megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy a közismerten Anschluss-ellenes Gratznak is szerepe lehet abban, hogy a miniszterelnökben a magyarországi német mozgalommal kapcsolatban bizonyos aggodalmak támadtak. Gratz egyébként nem értett egyet Kánya túlzásaival, aki már azt fontolgatta, hogy ne ismerjék el a magyarországi német diákok Németországban végzett féléveit, ami természetesen lehetetlenség, Bleyer viszont egyenesen azt kívánta, hogy a német Külügyi Hivatal figyelmeztesse nyomatékosan Kányát, hogy hagyja abba intrikálását Bethlennél.⁶⁸

⁶⁶ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Schoen jelentése, Bp. 1927. január 18.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo.

1927. március 3-án került sor Bethlennél arra a megbeszélésre, amelyen Fischer Ferenc baranyai főispán előadta Bleyernek az ottani német nemzetiségi mozgalommal kapcsolatos panaszait. Jelen volt Gratz Gusztáv is. Fischer először arról beszélt, hogy a német mozgalom Baranyában a szerb megszállás alatt keletkezett, s nem túlságosan bizalomgerjesztő, hogy ugyanazok a körök csatlakoztak utóbb Bleyerhez, akik a szerb megszállás alatt a magyar hatóságok eltávolítását követelve játszottak szerepet. Bleyer ezzel kapcsolatban csak annyit jegyzett meg, hogy a magyar kormány volt az, Károlyi Mihály alatt, amelyik felszólítást intézett a kisebbségekhez, hogy iskoláikat saját kívánságuk szerint rendezzék. A villányi választási hadjáratra térve, Fischer kereken kijelentette: „Bleyer képviselővé választása sok pénzbe kerülhetett; feltételezik, hogy ez a pénz Németországból származik.” Ő természetesen tagadta ezt, azt állítva, hogy megválasztása viszonylag kevés pénzbe került; ezt – mint bankja bármikor igazolhatja – egy ott felvett kölcsön révén fedezte. Fischer ezután azt tette szóvá, hogy a Bleyer támogatására a választókerületben megjelent főiskolások egy része Németországban végezte tanulmányait, és minthogy ott pángermán szellemben nevelkedtek, aszerint is viselkedtek. E ponton a vita az ösztöndíj-kérdés irányában kiszélesedett; Fischer előadta, hogy a stuttgarti Deutsches Auslandsinstitut magyarországi német parasztfjajknak németországi mezőgazdasági szakiskolákon szerez helyet, holott erre nincs szükség, mert megfelelő hazai intézmények állnak rendelkezésükre. Bleyernek a választások alkalmával rendezett parasztyűléseken elmondott beszédeivel kapcsolatban az volt a főispán véleménye, hogy azok a magyar hatóságok számára elfogadhatók voltak ugyan, mégis kedvezőtlen hatással voltak az egyszerű német lakosságra, amely részéről most valóságos gyűlölet nyilvánul meg minden iránt, ami magyar; megvetik a magyar kultúrát. Bleyer erre azzal válaszolt, hogy a német lakosoknak nem a magyar kultúrával, hanem a magyar hatóságok magatartásával van problémájuk, s magyarhú érzületük bizonyítékaként említette, hogy a magyar nemzeti himnuszt énekelve fogadták német választói győzelme után. Végezetül Fischer azon kívánságának adott kifejezést, hogy a német kultúregyesület Baranya megyei helyi csoportjai megalakításában a központ részéről a különösen szélsőségesnek, s ezért Bleyer szerint vörös posztónak tekintett Gündisch és Faul-Farkas ne vegyenek részt.

Némi vita folyt még a szomszédos országok német kisebbsége képviselőinek, különösen a romániai Lutz Korodi és a jugoszláviai Georg Grassl, Bleyerék melletti, de a magyar nemzetiségpolitikát sértő sajtómegnyilatkozásairól, illetve szónoklatairól, amelyek miatt Bleyert szemrehányásokkal illették, majd Bethlen azzal zárta a megbeszélést, hogy egyfelől teljes bizalommal van Fischer főispán iránt, másfelől azonban meg kell kívánnia a hatóságoktól, hogy az ő politikáját hajtsák végre. Ő jól tudja, hogy miért csinálja ezt a politikát. Reméli, hogy a közeljövőben Pécsen a megye vezető embereivel – Bleyer és Gratz bevonásával – tartandó konferencián „minden el lesz egyengetve”.⁶⁹

Fischer főispán elnökletével 1927. március 30-án került sor erre az értekezletre, amelyen jelen volt Baranya megye valamennyi parlamenti képviselője, a német származású Virág (Blum) Ferenc pécsi egyházmegyei püspök, s Montenuovo Nándor herceg is, a németbólyi uradalom birtokosa. A legkevesebb 120 résztvevő közül csak mintegy 20 volt Bleyer mozgalmanak híve. Ennek ellenére Bleyer elégedetten nyilatkozott Schoen követ előtt a konferencia lefolyásáról, „a főispán ugyanis síkra szállt a Bethlen gróf által tett

⁶⁹ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Aufzeichnung. Bp. 1927. március 12.

ígérettek megvalósításáért, és a püspök is békülékenyen nyilatkozott; Gratz úr pedig a német kisebbség jogai figyelembevételének fontosságára mindenekelőtt az elcsatolt területek magyar kisebbségeire gyakorolt hatása miatt utalt”. Bleyer nézete szerint a főispán határozott fellépése kedvező benyomást tett a jelenlevő sváb parasztságra, s ezáltal megszilárdult a németiség vezetőinek presztízse.

Annál elégedetlenebb volt Bleyer azokkal a határozatokkal, amelyeket az értekezlet után egy szűkebb tanácskozáson fogalmaztak meg. E határozatok szerint azokon a helyeken, ahol már léteznek más egyesületek, mint pl. katolikus olvasóegylet és hasonlók, ezek vezetőségéből kell megalakítani a német kultúregyesület helyi csoportjának vezetőségét. A már megalakított, de még jóvá nem hagyott helyi csoportokat fel kell oszlatni, és a fenti elv alapján kell ezek új vezetőségét létrehozni. A helyi csoportok megalakításának nem Budapestről kell történie, hanem Pécsről, a főispán és a püspök által összeállított megyei bizottság révén. A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület központi vezetősége megalakulásuk, illetve újjáalakulásuk után veheti csak fel a kapcsolatot a baranyai helyi csoportokkal, előadások rendezése stb. révén. Bleyer kénytelen volt hozzájárulni ezekhez a határozatokhoz, amelyeket a baranyai helyi csoportok megalakulása feltételül szabtak, jöllehet, azok nyilvánvalóan épp a bleyeri irányzat befolyásának kiküszöbölését célozták. Remélte azonban, hogy idővel mégis érvényre tudja majd juttatni azt.⁷⁰

A budapesti német követ Hans Lindeiner-Wildau képviselő (Deutschnationale Volkspartei) 1927 májusi budapesti látogatásával kapcsolatban úgy vélekedett, hogy az bizonyára kedvező hatással lesz a magyar kormányra a német kisebbség kérdésével szembeni magatartására. „Politikai beállítottsága itt eleve rokonszenvre számíthatott”, s tárgyalásmódja is igen szerencsés volt. „A látogatás megmutatta a magyaroknak, hogy egyrészt épp azok a német körök, amelyek itt Magyarország legjobb barátainak számítanak, igen erősen érdeklődnek a magyarországi németek sorsa iránt, másrészt azonban azt is, hogy mértékadó német oldalon arra törekednek, hogy tekintettel legyenek a magyar érzékenységre, és kerüljenek mindent, amit a magyar belügyekbe való beavatkozásnak lehetne felfogni.” Legfontosabb megbeszélését Bethlen miniszterelnökkel folytatta; a követ véleménye szerint ennek a megbeszélésnek „nagy jelentősége lesz a magyarországi német kisebbségi kérdés további fejlődésére, valamint általában a német-magyar kapcsolatok számára”. A kormányzó általi fogadtatása szintén „németbarát érzelmek meleg nyilvánítása jegyében állt”.

Arra a villásreggelire, amelyet Walko Lajos külügyminiszter adott a vendég tiszteletére, és amelyen Klebelsberg kultuszminiszter is jelen volt, a pécsi és a soproni főispán, valamint Gratz és Bleyer is meghívást kapott. Lindeiner-Wildau érdeklődésére Klebelsberg ezúttal hosszabb fejtegetésekbe bocsátkozott a magyarországi német kisebbség kérdéséről. Megismételte azt a Becker porosz kultuszminiszter előző évi látogatásakor már hangoztatott véleményét, amely szerint téves elképzelés, hogy a paraszti jellegű magyarországi német kisebbség hidat képezhet Németország és Magyarország között; erre a híd-szerepre a magyar értelmiséget tartja alkalmasnak, amely számára széleskörűen lehetővé teszi, hogy tanulmányait Németországban végezze, s ily módon a német kultúrákat megszerezze. Ami a német kisebbségi iskolakérdést illeti, elmondotta, hogy

⁷⁰ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Schoen jelentése. Bp. 1927. április 2.

véleménye szerint a szórt településű német kisebbség elmagyarosodása csak idő kérdése; ha a magyar kormány német iskolák felállításával hozzájárul e természetes folyamat feltartóztatásához, azt csak Németországra és a német kívánságokra való tekintettel teszi. Lindeiner-Wildau azon kérésére, hogy a C-típust építsék le, és hogy változtassák meg a szülők megkérdezésének rendszerét, Klebelsberg megfelelő új szabályozásra tett ígéretet.⁷¹

A német iskolaügyben 1927. június 17-én Bethlen grófnál tartott megbeszélés során meg is történt a megállapodás arról, hogy a mintegy 250 C-típussal rendelkező német nyelvű község elemi iskoláit B-típusra változtatják, s hogy ezt a változtatást fokozatosan, 4–5 év alatt hajtják végre. Klebelsberg kultuszminiszter az 1927/28 iskolaévre 45 C-típusú iskola B-típusúra változtatását helyezte kilátásba. Schoen követ jelentése szerint „Bleyer professzor és Gündisch úr azon a véleményen vannak, hogy ha ezzel még nem is teljesül a magyarországi németiség minden kívánsága az iskolaügy tekintetében, egy fontos lépés történt előre. Mindkét úr azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy Bethlen gróf előzékeny magatartásához lényegesen hozzájárult Lindeiner-Wildau képviselő látogatása”.⁷²

A magyarországi német kisebbségi mozgalom számára, amelyben a bleyeri irányzat a származásban, nyelvben, kultúrában megnyilatkozó „német népközösség” jelentőségét egyre inkább hangsúlyozta – szoros kapcsolatokat építve ki ennek jegyében a németországi „anyanéppel” éppúgy, mint a Magyarországgal szomszédos országok „német néprészeivel” – igen kedvező volt, hogy a magyar kormány is felismerte e gondolat hasznosíthatóságát a szomszéd országok magyar kisebbségei vonatkozásában. A csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai magyar kisebbségeknek az európai nemzeti kisebbségek kongresszusain résztvevő vezetői maguk voltak a legbuzgóbb sürgetői e felfogás átvételének, a határokon innen és túl élő magyarság népi és kulturális egysége kisebbségvédelmi, illetve revíziós célokra való felhasználásának. A területi integritás visszaszerzésének igényét – a jelenlegi nemzetközi helyzetre és az ország erőinek korlátozottságára való tekintettel – a magyar külpolitika távolabbi célkitűzésének tartva fenn, előtérbe került az a követelés, hogy a „határ menti magyarság” – mint a német külpolitika azonos természetű közelebbi terveiben a „Grenzlanddeutschium” – kerüljön vissza az országhoz, a békeszerződés revíziója útján.⁷³ E gondolat társadalmi úton való propagálására a bánáti sváb származású magyar író, Herczeg Ferenc elnökletével 1927. augusztus 12-én megalakult Magyar Revíziós Ligához bejelentette csatlakozását a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület is, a német mivoltukhoz (sőt, Bleyeréknél és Gündischéknél a német népközösséghez) való hűség és a magyar hazafiság összeegyeztethetőségét fejezve ki ezzel.⁷⁴

Az európai nemzeti kisebbségek Bécsben 1927 őszén indult Nation und Staat című folyóiratában Gündisch azt írta, hogy ha helyes képet akarunk alkotni a magyarországi német mozgalom állapotáról és haladásáról, nem szabad elfeledkezni két speciális dolog-

⁷¹ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Schoen jelentése. Bp. 1927. május 29.

⁷² PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Schoen jelentése. Bp. 1927. június 21.

⁷³ *Jancsó Benedek*: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. Magyar Szemle, 1927. szeptember. 50–57. l.

⁷⁴ *Jancsó Benedek*: Rothermere lord akciója és a magyar békerevíziós liga megalakulása. Magyar Szemle, 1927. szeptember. 74–76. l.

ról, ami más német kisebbségeknél nem játszik szerepet: 1. a magyarországi német a magyar nemzetet a németiség természetes szövetségésének tekinti, amellyel őt kezdetről fogva érzelmi közösség egyesíti, úgy hogy a német kisebbség nemzeti harca csak a legnagyobb kényszerűség esetén öltene éles formákat; 2. Magyarországon nemcsak a meglévő – az utóbbi két generációban megcsappant – nemzeti állomány védelméről van szó, hanem elvesztett pozíciók visszaszerzéséről, ami magától értetődően sokkal nehezebb és komplikáltabb.⁷⁵ – Ez utóbbi pontban a bleyeri irányzat disszimilációs célkitűzéseinek egyik korai, nyílt megvallását láthatjuk.

A Nation und Staat magyarországi tudósítójának szerepét vállaló Gündisch 1927 októberében a gazdasági szervezkedés, s különösen a szövetkezeti mozgalom helyzetét vizsgálta a magyarországi németiség körében. Mint megállapította, Magyarország 350 német nyelvű községében az állami fogyasztási szövetkezetnek 121 fiókja és 29 más fogyasztási szövetkezet működik. Az OKH-nak (Országos Központi Hitelintézet) 87 filiáléja van a német falvakban. Ezenkívül van 35 önálló önszervezőegység és további 61 falusi takarékpénztári részvénytársaság. Végül e német falvakban van 48 tejszövetkezet, biztosítási szövetkezetek (állatbiztosítás, tűzbiztosítás), háziipari, kosárfonó, bortermelő és gyümölcsertékésítő szövetkezetek. „Mindezek áldásos tevékenységet fejtenek ki, és beszédes bizonyítékai a németiség egészséges gazdasági erőinek. Sajnos, ezek összefogása hiányzik” – vélekedett Gündisch, némi fényt vetve a bleyeri német mozgalom gazdasági célkitűzéseire, melyek közt elsősorban egy német ellenőrzés alatt álló szövetkezeti bank alapítása szerepelt.⁷⁶

A magyarországi németiség kulturális szervezkedésének nehézségei, amelyeket leginkább a baranyai helyzet tett szembeötlővé, már régebben arra a gondolatra vezettek, hogy a nemzeti öntudat dolgában még gyengén álló német parasztokat gazdálkodói érdekeik felől megközelítve kellene megnyerni a mozgalom számára. Az 1925-ben indult, évről évre ismétlődő és terebélyesedő akciót németországi diákszervezetek vállalták magukra, Heinrich Köhler irányításával, aki a német káli-szindikátus által ingyen rendelkezésre bocsátott műtrágyát a német falvakba szállíttatta, s ott a Németországból érkező diákok kísérleti parcellákat létesítve, német mezőgazdasági szakfolyóiratokat osztogatva és előadásokat is tartva, úgy győzték meg a német parasztokat a műtrágyázás természet-hozam-növelő előnyeiről, hogy egyúttal gazdasági propagandát folytattak Németország javára, s felkeltették a magyarországi németekben – mint Köhler büszkén hangsúlyozta – „a német nemzethez tartozás tudatát”. Míg a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület kulturális rendezvényei egyelőre csak mérsékelten vonzották a német paraszti lakosságot, a hetedik határba is elmentek a kísérleti parcellák megtekintésére, a gazdálkodói tapasztalatok megbeszélésére, s ezáltal sikerült az egymástól elszigetelten élő német községek lakossága közt kapcsolatot teremteni. Mint Köhler egy 1927. októberi jelentése hangsúlyozta, ennek a német kulturális munka szempontjából is meglesz a jelentősége. A magyar hatóságok persze gyanakvóan nézték ezt a szervezkedést; a tartózkodási engedélyért a rendőrségen jelentkező diákokat kezdetben zaklatták is, de megtalálták ennek ellenszerét abban, hogy a Németországból kapott káli-műtrágya mellett magyar cégektől

⁷⁵ Guido Gündisch: Das Deutschtum in Ungarn. Nation und Staat, 1927. szeptember, 43–44. l.

⁷⁶ Guido Gündisch: Vom Deutschtum in Ungarn. Nation und Staat, 1927. október, 115–116. l.

származó foszforsav- és nitrogén-műtrágyát is használtak, s így a német diákok kritikus helyzetben mint magyar vállalatok megbízottai léptek fel.⁷⁷

Sem a magyarországi német kisebbségre gyakorolt németországi befolyás módszere, sem e kisebbség magatartása, sem pedig a magyar kormány, illetve társadalom részéről való reagálás nem volt olyan éles és durva, mint Dél-Tirolban, amely a német irredenta agitáció hevessége, illetve az olasz asszimilációs törekvések erőszakossága folytán ekkoriban meglehetősen az érdeklődés középpontjában állt. Amikor Bethlen 1927. december 12-én Velencében ezt a témát is megtárgyalta Dino Grandi olasz külügyi államtitkárral, lebeszélte a nyílt erőszakról, mert az csak nagyobb ellenállást vált ki, és provokálja az egész német közvéleményt; azt a módszert ajánlotta, amelyet Magyarországon követnek a német kisebbséggel szemben. A kormány által a háttérből, feltűnés nélkül szervezett folyamatos gazdasági expanzió szerinte akkor is megoldja a német kérdést, „ha a fogyó németiség saját iskoláiban tanul, és anyanyelvén beszélhet”. A magyarországi német mozgalom gazdasági térhódításának tehát nem voltak kilátásai; valójában iskolaügyi törekvéseiben sem jutott előbbre.⁷⁸

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület végrehajtó bizottsága 1927. december 13-i ülésén kapott felhatalmazás alapján Gratz és Bleyer 1928. január 2-án memorandumot intézett Bethlen miniszterelnökhöz, az iskolaügyi helyzet stagnálásáról. Hivatkoztak a miniszterelnökség egy 1927. évi kimutatására, amely szerint 51 azoknak a német kisebbségi iskolára jogosult községeknek a száma, ahol az állam az iskolafenntartó. Ezek közül 2 A-típusú, 1 B-típusú, 39 C-típusú, 9 iskolában pedig egyáltalán nem oktatnak németül. A magyar kultuszminisztérium az állami iskolák fölött közvetlenül rendelkezik, mégis egyetlen állami iskolát sem vett fel az 1927/28 tanévre ígérete szerint B-típusúra változtatandók listájára, hanem az azon szereplő 45 iskola – 2 községi iskola kivételével – mind felekezeti jellegű. Minthogy pedig a felekezeti iskolák tannyelve tekintetében a kultuszminisztériumnak – mint az már többször hangsúlyozta is ezt – semmi rendelkezési joga nincs, a múlt év június 17-i megállapodás lényegében teljesítetlen marad. Az említett 1927. évi kimutatásnak az 1924. évvel való összevetése egyébként arról győz meg, hogy a B-típusúvá való 1927/28 évi átalakításra előirányzott 45 iskola közül 16 már 1924-ben is B-típusú, 3 pedig A-típusú volt, tehát a B-típusú iskolák gyarapodása valójában mindössze 26 lenne – ha a kultuskormányzat mégis érvényesíteni tudná befolyását a felekezeti iskolákra. A két említett kimutatás összehasonlítása azt is megállapíthatóvá teszi, hogy 1924–1927 közt hogyan romlottak a német iskolaviszonyok:

1924-ben 49 A-típusú iskola volt Magyarországon, 1927-ben már csak 33. Az A-típusú iskolák száma 2 éven belül 16-tal csökkent, mert B-, sőt C-típusúvá változtatták azokat.

A B-típusú iskolák száma 1924-ben 73 volt, az 1926/27 tanévben azonban már csak 55, tehát a csökkenés 18. A megszüntetett B-típusú iskolákat C-típusúvá fokozták le, egy községben pedig teljesen megszűnt a német nyelv oktatása.

A német anyanyelvet mindössze tantárgyként oktató C-típusú iskolák száma az 1924. évi 169-ről az 1927. évi 265-re növekedett. A tényleges növekedés azonban nem

⁷⁷ BA, R 57. 474/19. Köhler: Ungarn und seine deutsche Minderheit. (Rückblick über die Entwicklung der Lage des ungarischen Deutschtums von Okt. 1926. bis Okt. 1927.)

⁷⁸ Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. IV. k. (Szerk.: Karsai Elek.) Bp. 1967. 53. sz. dok. Feljegyzés Bethlen és Grandi megbeszéléséről. Velence, 1927. december 12.

96, hiszen le kell számítani belőle azt a gyarodást, ami A- és B-típusú iskolák C-típusúvá változtatása révén keletkezett. A C-típusú iskolák számának növekedése ellenére jelenleg még mindig 26 olyan község van, amely német kisebbségi iskolára jogosult, de ahol nincs semmiféle német oktatás, noha igénylik.

A memorandum a továbbiakban szóvá teszi, hogy 1210 tanerő működik azokban a községekben, amelyek igényt tarthatnak német kisebbségi iskolára, de jelenleg – azaz 4–5 évvel a vonatkozó iskolarendelet megjelenése után – még mindig csak kis részben történt meg annak felmérése, hogy tudnak-e ezek németül és milyen mértékben. „Tudtunkkal a német falvakban ez idő szerint működő tanerők – kevés kivétellel – tudnak annyira németül, hogy kellő módszertani és szakmai irányítással, és természetesen komoly önképzéssel, képesek az eredményes nyelvoktatásra. Nyilvánvaló azonban, hogy a jövőendő tanítónemzedéket erre a hivatásra már a tanítóképzőben fel kell készíteni.” Jelenleg 6 tanítóképző intézetben van ugyan német nyelvtanfolyam, de mindössze heti 2 órában, és az oktatási módszereket is hatékonyabbá kellene tenni. A jelenleg működő tanerők szakmai és módszertani továbbképzését is meg kellene oldani; módszertani útmutatókat, segédkönyveket kellene kezükbe adni, különösen a hazai német falu jellegéről és viszonyairól, a hazai németiség eredetéről, betelepüléséről és a magyar nemzethez kötődő történelmi múltjáról, az elszakított területek németiségéhez fűződő vérségi és történelmi kapcsolatáról. Megoldatlan a tankönyvek kérdése is. Legfeljebb a kiadók (Szent István Társulat, Franklin Társulat) pincéiből lehet előkotorni elavult német tankönyveket, vagy a tanulók szülei, nagyszülei által használt, szétrongyolt régi példányokat lehet elővenni; hiányzik az új tantervhez és az egyes iskolatípusokhoz alkalmazott ábécéskönyv, nincsenek olvasókönyvek, nincsenek tankönyvek azokhoz a tárgyakhoz, amelyeket németül tanítanak az A- és B-típusú iskolában. A tankönyvek, tanítói segédkönyvek, módszertani útmutatók készítésében, nyelvi és módszertani tanfolyamok tartásában, a német kisebbségi iskolák látogatásában részt vállalhatna egy, a német kultúregyesület keretében felállítandó oktatási tanács vagy bizottság, amely előkészíthetné az egyes megoldandó kérdéseket; javaslatokat és ajánlásokat terjeszthetne a kultuszkormányzat elé.

Az elmúlt évek tapasztalataira hivatkozva a memorandum elmarasztalja a kultuszkormányzatot abban, hogy míg nagy buzgalommal dolgozik a magyar kultúra és a magyar iskola Klebelsberg-féle reformján, a kisebbségi tannyelvű oktatás következetes és céltudatos megvalósítására nincs sem ideje, sem koncentrált figyelme. A minisztérium tisztviselői a nemzetiségi kérdés tekintetében a régi, tradicionális ideológiát vallják, s egyáltalán nem mutatnak nagy szimpátiát a kisebbségi iskolaügy iránt. Ezzel kapcsolatos tevékenységükből hiányzik az igazi megértés, azaz, hiányzik belőle a lélek, ami nélkül nem lehet eredményes és produktív munkát végezni. „Hogyan lehetne segíteni ezen a visszás, szinte természetellenes állapoton? A nemzeti kisebbségek ugyanis mindenütt kulturális autonómiát követelnek, és a nemzeti kisebbségek Genfben üléselő nemzetközi kongresszusa is a kultúrautonomia alapján áll, amihez megjegyzendő, hogy az elcsatolt magyar kisebbségek képviselői vezető szerepet játszanak ebben. Nálunk a kormányknak, hogy ezt a világmozgalmat honorálja, de azért is, hogy az ügyet komolyan előrevigye, külön osztályt kellene létesítenie a kultuszminisztériumban a kisebbségi iskolaügy irányítására. Akkor lenne egy látható fórum, amely ezt a kérdést hivatalból képviseli, amely a kormányknak közvetlenül felelős, és erejét, érdeklődését teljesen erre a problémára s ennek megoldására koncentrálhatja.” A kisebbségi iskolaügy külön osztályának felállítása a

minisztériumban és oktatási tanács létesítésének engedélyezése a német kultúregyesület kebelében, „meggyőződésünk szerint kiszabadíthatná a német anyanyelvi oktatás ügyét jelenlegi stagnálásából, másrészt a magyar kisebbségi politika hitele szempontjából olyan gesztus volna, amely a baráti és az ellenséges külföldön egyaránt kedvező és jó hatást válthatna ki számunkra”.

A memorandum végül két, az iskolaügyön kívül eső panasz említésével zárul: 1.) eltiltották a német feliratokat a Magyarországon forgalmazott filmekben, 2.) új fázisába lépett a Müller-Guttenbrunn-ügy: a szegedi törvényszék elrendelte műveinek elkobzását és megsemmisítését.⁷⁹

A Gratz által is aláírt memorandum fordítását Bleyer a budapesti német követségen keresztül kijuttatta Berlinbe is, mellékelve hozzá egy ugyanazon napon – 1928. január 2-án – kelt feljegyzést a Külügyi Hivatal részére a magyarországi németiség helyzetéről, amely már kizárólag tőle származott. Ez a feljegyzés olyan fejleményekről számol be, amelyek „megrendítik a bizalmat Bethlen grófban”, és amelyek immár „kétségtelenné teszik, hogy ő aktívan részt vesz a magyarországi német mozgalom felbomlasztásának meg-megújuló kísérleteiben”. Ismeretes, hogy a magyar kormány a Neues Politisches Volksblattot már 1923-ban megpróbálta felhasználni a bleyeri mozgalom lapjának, a Sonntagsblattnak a letörésére, amely – mint Bleyer elismeri – „szinte hétről hétre utalt a kormány vonakodó magatartására, s ezáltal a birodalmi német sajtó és a német nemzeti szövetségek részére információs anyagot szállított”. Steuer kormánybiztos irányítása alatt azonban a Neues Politisches Volksblatt annyira nyíltan kifejezésre juttatta a kormány asszimilációs tendenciáját, hogy nem lehetett népszerű a német lakosság körében. Ezért a következőkben a magyar kormány inkább arra törekedett, hogy magát a Sonntagsblattot vonja befolyása alá olyképpen, hogy a lap ne kifejezetten a bleyeri irányzaté, hanem a német kultúregyesületé legyen, amelyben a kormány emberei megfelelő pozíciókkal rendelkeznek. Wild erre irányuló próbálkozásai nem járván sikerrel, 1927-ben a kormány úgy határozott, hogy ismét a Neues Politisches Volksblatt-tal kísérletezik. A bánáti sváb származású, de a kormány kegyeit kereső Bonitz Ferenc volt miniszteri tanácsost állították a lap élére, akit Bethlen kívánságára Wild helyett megválasztottak a német kultúregyesület igazgatójává is, így egyengetve az utat ahhoz, hogy a Neues Politisches Volksblatt – ha nem is hivatalosan, de ténylegesen – az egyesület lapjává váljék. Bleyer igen veszélyesnek ítélte a helyzetet, mert Bonitz, mint hivatásos újságíró, aki ismételten állt különböző magyar katolikus napilapok élén, kitűnően érti mesterségét; máris bővíti a lap terjedelmét, gazdagítja képillesztrációit, vasárnapi mellékletet indít, rejtvényeket közöl, s könyvtalomban részesíti a megfejtőket – egyszóval mindent elkövet, hogy lapja a Sonntagsblatt rovására minél inkább terjeszkedhessen. Mint egykori miniszterelnökségi sajtófőnök, igen jó kapcsolatokkal rendelkezik, s máris látható, hogy a miniszterelnökség sajtóosztálya élénken részt vesz lapja irányításában és informálásában. A hatóságok, amelyek a Sonntagsblatt terjesztését nehezítik, utasítást kapnak a Neues Politisches Volksblatt terjesztésének támogatására; a Sonntagsblatt által kiépített terjesztői hálózatot Bonitz saját lapja terjesztésére használja fel.

⁷⁹ PA, AA, Geheimakten 1920–1936. Pol. 6. 78;3. Memorandum des Ungarländisch deutschen Volksbildungsvereins. Bp. 1928. január 2.

A feljegyzés a legnagyobb veszedelmet abban látja, hogy Bonitz lapja síkra száll a német kisebbségi jogokért, és „műfelháborodással” fogadja a sérelmeket, s ezzel megzavarja a magyarországi némettség tisztánlátását abban, kik az ő érdekeinek valódi képviselői. Nem kevésbé fognak törekedni Bonitzék arra, hogy kifelé is önmagukat tüntessék fel a magyarországi némettség igazi szószólóinak és képviselőinek. Bonitz lapja mint „a magyarországi némettség félhivatalos szócsöve” fogja hirdetni a magyarországi némettség teljes elégedettségét, és — amit Bleyerék a kapott felszólítások ellenére mindig megtagadtak — a magyarországi némettség nevében fogja visszautasítani a németországi és a kisantantországokbeli német sajtónak a magyar nemzetiségpolitika elleni támadásait, tiltakozva minden ilyenféle beavatkozás ellen. Gratz, aki a Sonntagsblattba sohasem volt hajlandó írni, még azok után sem, hogy kérésére a lap támogatta őt bonyhádi választási harcában, viszont „egzisztenciális okokból szemléltomást újból rá van utalva Bethlen gróf aktív jóakarátára”, a Neues Politisches Volksblattnak felajánlotta közreműködését. A lap karácsonyi számában „egy ügyünk szempontjából kevésbé kedvező cikket jelentetett meg”, mégpedig „a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöke” megjelöléssel a neve alatt. Az újévi számban azután maga Bethlen adott interjút a nemzetiségi kérdéstről. Ebben a tényben is az jut kifejeződésre, hogy a lap irányvonala a magyar kormány szándékainak megfelelő.

„Mindezek a gondok, amelyek reánk nehezedenek, és mindaz a ravaszság, amellyel magyar részről törekvéseink ellen küzdenek, nem ingatják meg azon sziklaszilárd meggyőződésünk, hogy a magyarországi német ügy győzelmét erőszak és álnokság semmiféle eszközeivel nem lehet feltartóztatni. És mivel ez nemcsak 600 000 német létkérdése, hanem az egész német nép nagy alapvető érdekeiről is van szó, bizalommal reméljük, hogy a nagy, hatalmas német nemzet a jövőben sem fogja megtagadni tőlünk szimpátiáját és testvéri együttérzését” — fejeződik be a feljegyzés.⁸⁰

A magyar kormány viszont elégedetlenül fogadta, hogy „a birodalom érdeklődése Magyarország iránt a német kisebbségek sorsával való beható foglalkozásban merül ki, és hogy a német politika vezetői minden más tekintetben nagy közönyösséget mutatnak magyar ügyekkel és érdekekkel szemben”. 1928. január 13-án tette ezt szóvá Kánya a Külügyi Hivatalban Schubert államtitkár előtt,⁸¹ de másnap, 14-én, a német birodalmi kancellár, aki ez idő szerint ismét Wilhelm Marx volt, Bleyert fogadva, épp azt hallhatta tőle, hogy nélkülözhetetlen a magyarosító törekvésektől erősen szenvedő németység sorsa iránti németbirodalmi érdeklődés, annak bizonyosságául, hogy „a német kormány súlyt helyez a magyarországi németek nemzeti mozgalmának szabadságára”. A német államférfiak minden adandó alkalmat ragadjanak meg arra, hogy a magyar államférfiaknak — kötetlen beszélgetés keretében — a magyarországi németiségre vonatkozó kérdéseket tegyenek fel, s ha Magyarországra látogatnak, ne mulasszák el felkeresni Budapesten a német kultúregyesületet.

Bleyer fejtegetései szerint az asszimilációs törekvés Magyarországon nem olyan nyílt ugyan, mint az olaszok részéről Dél-Tirolban, de lassanként mégis eredménnyel fog járni. Főleg a magyar nyelvnek az iskolába és a templomba való bevezetéséről van szó, amit a

⁸⁰ PA AA, Geheimakten 1920–1926. Pol. 6. 78/3. Die Lage des Deutschtums in Ungarn. Bp. 1928. január 2.

⁸¹ Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. IV. k. Bp. 1967. 65. sz. dok. Kánya jelentése. Berlin, 1928. január 13.

papság, sajnos, támogat. A kancellár nem látta olyan sötéten a helyzetet, s arra mutatott rá, „mennyire megtarthatta a délkelet-európai németiség évszázadok óta nemzetiségét és nyelvét, míg Amerikában többnyire már a második generációban eltűnik a német nyelv”. Bleyer ezzel kapcsolatban arra a lényeges különbségre utalt, ami a délkelet-európai zártabban települt, nagyszámú német falusi népesség, és az Amerikába került, szétszórótt és elszigetelt, az iparban és kereskedelembe foglalkoztatott németek közt e tekintetben fennáll, de egyben hivatkozott arra a körülményre is, hogy a burgenlandi „törzstestvérektől” való elszakadás mennyire meggyengítette a magyarországi németiség ellenállóképességét az asszimilációs veszéllyel szemben.⁸²

Mint a budapesti német követ 1928. március 3-án jelentette, a magyar képviselőházban Fábián Béla demokrata képviselő támadást intézett Bleyer ellen, azzal vádolva, hogy a német közvéleményt Magyarország ellen izgatja, a birodalmi német sajtót magyarellenes cikkekkel látva el. A követ szerint Walko külügyminiszter nem kételkedik Bleyer lojális magatartásában, Bethlen szerint is legfeljebb azt lehet kifogásolni, hogy Bleyer nem vállalkozik a német sajtóban megjelenő magyarellenes támadások visszautasítására. Aggályát fejezte ki azonban a miniszterelnök a magyarországi németek részére Németországban nyújtott ösztöndíjak miatt: agitátorokat képezhetnek belőlük, akik később, bizonyos körülmények közt, a magyar kormány ellen dolgozhatnak. Végül a jelentés arról ad hírt, hogy nemzetgyalázási per indul Johannes Huber kanonok ellen, az Ödenburger Zeitungban megjelent egyik cikke miatt.⁸³

Schoen követ egy másik jelentése arról számol be, hogy 1928. március 15. óta Előrs címmel egy új politikai hetilap jelenik meg Magyarországon, amely fajvédő tendenciákat követ, s amelyet Bajcsy-Zsilinszky Endre volt képviselő ad ki. A lap németellenes beállítottságú. Szó szerinti fordításban megküldi a Külügyi Hivatalnak Bajcsy-Zsilinszky „A magyar–német viszony és a magyarországi német kisebbség” című cikkét,⁸⁴ amelyben a szerző elutasítja a Magyarország számára katasztrófával végződött „vállvetett” (Schulter an Schulter) politika továbbfolytatását, felhánytorgatja Nyugat-Magyarország Ausztria általi „elorozását”, amely Németország támogatásával ment végbe, de támadásainak legfőbb tárgya a magyarországi német kisebbség „egyenesen ellenséges szervezése, a birodalomból átnyúló hosszú ujjakkal”. Bajcsy-Zsilinszky szerint „Magyarországon nem értik, hogy a németek nem Jugoszlávia, Csehszlovákia és Elzász felé fordítják érdeklődésüket, ahol a németek tényleg el vannak nyomva, hanem éppen Csonka-Magyarország felé, ahol a németeknek évszázadok óta kivételezett helyzetük van”. Véleménye szerint „Bleyer munkája minden egyéb alkalmas, csak a jó német–magyar viszony fokozására nem” Kifogásolja a német kultúra és Németország gazdasági erői nyomasztó befolyását is a magyar életre, s kikel a weimari köztársaság fővárosában uralkodó erkölcsi romlottság, „szervezett perverzitás” ellen.⁸⁵

A követ jelentése szerint „Bajcsy-Zsilinszky Endre a magyar fajvédő mozgalomban nem jelentéktelen szerepet játszik. Erős egyénisége és a háborúban tanúsított vitészsége

⁸² BA, R 43. I. 156. Bd. 1. Fol. 267–269. Marx kancellár feljegyzése. Berlin, 1928. január 14.

⁸³ PA AA, Abt. II. Ung. Politik 2. (Politische Beziehungen Ungarns zu Deutschland), Bd. 3. Schoen jelentése. Bp. 1928. március 3.

⁸⁴ Előrs, 1928. április 14. 1–3. 1.

⁸⁵ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 6. Schoen jelentése. Bp. 1928. április 18.

folytán különösen a hadsereg köreiből örvend tekintélynek, és vezető helyet foglal el a tartalékos tisztek és az ifjúság szervezeteiben. Németellenes beállítottsága azzal magyarázható, hogy kimondottan barátja Lengyelországnak. Mivel a fajvédőknek magukban véve már nincs sok súlyuk, Bajcsy-Zsilinszky cikke semmi további figyelmet nem érdemelne, ha éppen a németbarát jobboldali körökben nem hallatszanának az utóbbi időkben egyre inkább olyan vélemények, amelyek hasonló gondolatmenetet követnek. (Lásd pl. a Magyarország, Új Nemzedék, Nemzeti Újság stb. cikkei). Azzal is számolni lehet, hogy Bajcsy-Zsilinszky lapját nagymértékben fogják terjeszteni, mert tudomásomra jutott, hogy a honvédelmi minisztérium körlevélben szólított fel valamennyi tisztet a lap előfizetésére.”⁸⁶

„A Bajcsy-Zsilinszky-féle cikk is azt mutatja, mennyire függ a magyar–német kapcsolatok alakulása a kisebbségi kérdés kezelésétől” – hangsúlyozta Schoen követ. Az Előőrsben a kérdésre vonatkozóan megjelent további cikkek azt a nem újkeletű vádat tartalmazták, hogy a magyarországi német mozgalom csupán mesterséges izgatás eredménye: „Az a bűne a bleyereknek és gündischeknek, hogy lombikban akarnak németet termelni Csonka-Magyarországon.” A lap nyíltan vallotta, hogy magyar sovinizmust szegez szembe ezekkel a német törekvésekkel: „Igyekezni fogunk magyar sovinizmusunkban megközelíteni Gündisch úrék német sovinizmusát.”⁸⁷

Az Előőrs által nem utolsósorban a német kisebbséggel szembeni „engedékenységet” bírált Bethlen-kormány azonban épp a német–magyar viszonyra való tekintettel elszánta magát arra, hogy továbblép a stagnáló iskolaügyi helyzet rendezése terén. Erre ösztönöztek a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek vezetői, így az erdélyi Jancsó Benedek is, visszautasítva ugyanakkor az ezt meghaladó, pl. önálló német pártra vonatkozó igényeket, amelyeket a magyarországi német kisebbség részére a szomszédos országok német kisebbségeinek sajtója támasztott.⁸⁸ Az iskolaügyi kérdések tárgyában 1928. március 10-én Bethlennél tartott értekezlet hajlandóságát a január 2-án benyújtott memorandum sok tekintetben való honorálására, Bleyer és Gündisch azonban azzal viszonyozták, hogy maguk is további követeléseket terjesztettek elő: 1. a német anyanyelv használatát a német községek óvodáiban, 2. megfelelő számú német kisebbségi középiskola felállítását a németlakta területeken, 3. a levante-szervezetben „érintkező és oktató nyelvként” a német nyelv használatát, a magyar vezényszó fenntartása mellett; 4. a német egyetemi és főiskolai hallgatók 1923 óta fennálló, „Suevia” elnevezésű egyesületének hivatalos engedélyezését, 5. a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület teljes autonómiájának elismerését, a kormány részéről kijelölt személyeknek a vezetőségbe való beválasztásának megszüntetését, 6. a kormánypárton belül a német képviselők csoportjának létrehozását, 7. a német kormánybiztosság átszervezését, 8.) német többségű választókerületekben képviselőjelöléseknél a német lakosság véleményének megkérdezését.⁸⁹

A budapesti német követség közvetítésével Bleyer 1928. május 19-én terjedelmes – lényegében azonos tartalmú – levelekben tájékoztatta a magyarországi németiség helyzeté-

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Előőrs, 1928. április 21., 16. l.; április 29., 14. l.

⁸⁸ Jancsó Benedek: A magyarországi németek helyzete és az erdélyi kisebbségek. Magyar Szemle, 1928. március. 260–263. l.

⁸⁹ Bellér i. m. 671–672.

ről Terdenge előadó követségi tanácsost a Külügyi Hivatalban, Seebohm altengernagyot, a VDA ügyvezető elnökét, Schade közoktatásügyi tanácsost, a katolikus külföldi németek birodalmi szövetségének (Reichsverband für das katholische Auslandsdeutschtum) ügyvezetőjét. Támogatásukat kérte, de egyben mértéktartást is ajánlott a magyarországi némettség ügyében való fellépésnél. Ezt Schoen követ igen helyeselte „a Bethlen gróf által tanúsított jó szándék és a számára fennálló nehézségek ismeretében”; s különösen azt hangsúlyozta, hogy a birodalmi német sajtó a legközelebbi időre tartózkodjék magyarellenes, illetve Bethlen lojalitását kétségbe vonó megnyilatkozásoktól, sőt célszerűnek tartaná, ha alkalomadtán néhány elismerő vagy legalábbis jóakarató cikk jelennék meg a német sajtóban a magyar kormány azon törekvéseiről, hogy a kisebbségi kérdést egy, a magyarországi némettség kívánságai iránt megértőbb irányba vezesse.⁹⁰

A magyar kormány a Bleyerékkal folytatott tárgyalásaiban nem terjeszkedett ki az újabb követelésekre, hanem a január 2-i memorandumban felvetett kérdésekre szorítkozott. Vállalta a C-típusú iskolák B-típusúra változtatásának évi 40–50 iskolát érintő ütemét, s intézkedéseket tett a kisebbségi iskolák részére szükséges 12–13 tankönyv kibocsátására. A német tanítóképzés céljaira további két tanfolyamot indítanak, felemelt óraszámmal; továbbképzésre pedig nyári tanfolyamokat rendeznek. A német kultúra-autonómiára formált igényt Bethlen elutasította; a közoktatásügyi minisztériumban nem létesül külön osztály a kisebbségi iskolaügy intézésére, hanem csupán egy előadói állást rendszeresítenek ott e célra.⁹¹ Bleyer a Sonntagsblatt 1928. július 1-i számában eredményesnek ítélte a tárgyalásokat, kijelentve, hogy bizakodással néz a végrehajtás elé. A közoktatásügyi minisztérium kimutatása szerint 1928. nyarán 463 német kisebbségi népiskola volt az országban; ezek közül 316-ot a katolikus, 77-et az evangélikus egyház tartott fenn, 44-et az állam, 26-ot a községek. Az A-típusú iskolák száma 49 (10,6%), a B-típusúaké 98 (21,2%), C-típusú 316 (68,2%). Ezek szerint máris javulás történt az 1928. január 2-i memorandumban felhozott állapotokhoz viszonyítva. Bleyer a Sonntagsblatt 1928. október 14-i számában e kimutatással kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy közzétételével nyilván a helyzet további javítását célozza a kormány.⁹²

A hazai német sajtó kedvezően fogadta a Bethlenhez közel álló Magyar Szemle folyóirat 1928. szeptemberi számában Ottlik László cikke által felvetett „Új Hungária” koncepciót, amely nemzetiségpolitikai engedményeket, sőt bizonyos esetekben területi autonómiát helyezett kilátásba a Trianonnal „elszakított” nemzetiségeknek, visszatérési hajlandóságuk felkeltésére. A Sonntagsblattban Anton König, majd maga Bleyer, a Pester Lloydban Gündisch, a Neues Politisches Volksblattban Bonitz üdvözölte a koncepciót, amely mintegy kiegészítése volt a „határ menti magyarság” közelebbi célnak tekintett visszaszerzése revíziós programjának. Bleyer és Gündisch cikkei mindenesetre ezúttal is arra figyelmeztettek, hogy a jövőre vonatkozó ígéreteket leginkább a magyarországi nemzetiségekkel szemben jelenleg alkalmazott nemzetiségpolitika hitelesítheti, s teheti igazán vonzókká.⁹³

A német sajtó külföldön is kedvezően fogadta Bethlen nyilatkozatát arról, hogy a magyar államnak nem érdeke nemzetiségeinek elmagyarosítása, anyanyelvük elfojtása. Az,

⁹⁰ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 6. Schoen jelentése. Bp. 1928. május 19.

⁹¹ Bellér i. m. 672–673. l.

⁹² Nation und Staat, 1928/29. évf. 125–126. l.

⁹³ KL: Új Hungária felé. (Sajtóviszhang.) Magyar Szemle, 1929. január. 72–77. l.

hogy a magyar államnyelvet is elsajátítsák, saját érdeküket és gazdasági boldogulásukat szolgálja. A magyar állam egyetlen érdeke az, hogy a németek hűséges hazafiak legyenek, a magyarokkal közösen munkálkodjanak a haza javára.⁹⁴ Mint Schoen követ 1928. december 1-én Khuen–Héderváry előtt kijelentette, „a német kormány örömmel konstatálja, hogy azon intézkedések, amelyeket a miniszterelnök úr a magyarországi német kisebbségeket illetően foganatosított, nagyon jó hatással voltak Németországban, és egy kedvező atmoszférát teremtettek ebben a kérdésben”. Kedvezőnek ítélte a VDA vezetésében ősszel történt változást: a szervezet új elnöke, Hilmar Bussche-Haddenhausen báró, aki Paul Hintze helyébe lépett, „sok megértéssel és reálpolitikai felfogással nézi a dolgokat”.⁹⁵

A helsinki magyar követség ügyvivője, Jungerth Mihály, egy Ammendével folytatott beszélgetése során szerzett értesülései alapján arról küldött azonban jelentést a magyar kormányának 1929. január 2-án, hogy a VDA-val rivalizáló Deutscher Schutzbund Loesch vezetése alatt különösen élénk tevékenységet fejt ki annak érdekében, hogy az országhatárokra való tekintet nélkül kulturálisan egységet képező német nemzet (deutsche Kulturnation) fogalmával operálva, szoros szervezeti kapcsolatot építsen ki Németország és a külföldi németiség között. Jungerth a csonka-magyarországi németiség bevonását ebbe a szervezkedésbe kevésbé tartotta veszedelmesnek, mint az elcsatolt területek németiségének ily módon igen erős német befolyás alá kerülését, mert népszavazás esetén nem a Magyarországhoz való visszatérés mellett foglalnának állást. A német kultúrnemzet-eszme mintájára ő is javasolta az egységes magyar kultúrnemzet gondolatának propagálását, hogy annak jegyében „úgy a mostani helyzetben, mint egy revízió esetére, a határon kívül levő magyarokat a határon belül levőkkel kulturális alapon szervezettelileg egyesíthessük”.⁹⁶

A berlini magyar követ, Kánya Kálmán, nem egykönnyen tudott utánajárni Walko külügyminiszter utasítására a Schutzbund tevékenységének, mert mind Loesch, mind a Külügyi Hivatal kulturális osztályának akkori vezetője, Hans Freytag, igen zárkózott és tartózkodó magatartást tanúsított. De így is tudomása volt Kányának arról, hogy a kultúrnemzet-elvnek megfelelően a Schutzbund a német kisebbségek vezetőivel már évek óta a legszorosabb összeköttetést tartja fenn. Bleyer, aki 1928-ban kétszer (januárban és augusztusban) járt Berlinben, legutóbb 1929. február elején volt ott, tárgyalásokat folytatva többek közt a Schutzbunddal is. Kánya értesülései szerint „Bleyer ez alkalomból ismét panaszkodott a magyar kormányának a német kisebbségi kívánságokkal szemben tanúsított csekély előzékenysége miatt, és hangsúlyozta, hogy Magyarország minden körülmények közt arra van utalva, hogy Németországra támaszkodjék, utóbbinak barátságát pedig csak úgy biztosíthatja, ha német kisebbségeit megfelelő bánásmódban részesíti”. Ekkor szerzett Bleyer pénztámogatást egy, a magyarországi németiséggel foglalkozó könyvsorozat kiadásához, s egy tudományos folyóirathoz, amelynek „az lesz a feladata, hogy a magyarországi német kisebbségnek szellemi tápot nyújtson, és a birodalommal

⁹⁴ Nation und Staat, 1928/29. évf. 125–126. l.

⁹⁵ Iratok az ellenforradalom történetéhez, 1919–1945. IV. k. Bp. 1967. 144. sz. dok. Khuen-Héderváry napi jelentése. Bp. 1928. december 1.

⁹⁶ Bethlen István titkos iratai. Bp. 1972. 118. sz. dok. Jungerth jelentése. Helsinki, 1929. január 2.

való kulturális kapcsolatot mélyítse”. Kánya jelentése arra is kitért, hogy a Schutzbundot irányító Loesch legutóbb 1928 őszén, a VDA-t irányító Bussche-Haddenhausen pedig az imént járt Budapesten, Bleyer kívánságára.⁹⁷

A budapesti német követ viszont a magyar kormánynak a német kisebbség ügye iránti növekvő megértése jelének tekintette, hogy „Bethlen folyóirata”, a Magyar Szemle, 1929. februári számában leközölte Bleyer cikkét a német-magyar viszonyról. A lapot szerkesztő Szekfű Gyula kijelentette, hogy személyes felfogása lényegében megegyezik a Bleyerével.⁹⁸ „A magyar és német viszony” címet viselő Bleyer-cikk arra mutat rá, hogy a világháború nyomán nagy átalakulás következett be a német „néplélekben”: a korábbi „államgondolat” (Staatsgedanke) helyébe lépő „népgondolat” (Volksgedanke) az államhatárokra való tekintet nélkül egységes nyelvi, népi és kulturális közösségnek (Sprach-, Volks- und Kulturgemeinschaft) fogja fel a németiséget. Ezt a nézetet vallja a hivatalos és félhivatalos Németország, a német politikai pártok; ennek jegyében szervezkednek minden országban a német kisebbségek, amelyek ügye „az állami szuverenitás keretei fölé emeltetett”. Ebben nincs veszély, mert Németországnak ma már nincsenek imperialista céljai. Nem kell tehát attól tartani, hogy Németországban a magyarországi németiségnek valamilyen „előőr” szerepet szánjanak, s a német irredentától Nyugat-Dunántúl vonatkozásában mutatkozó félelem is alaptalan: Németországgal meg lehet egyezni, hogy az Anschluss végrehajtásakor ne terjessze túl igényeit az Ausztria által birtokba vett burgenlandi területeken. A magyarországi németeknek a német néphez tartozása, a német nyelvhez és kultúrához ragaszkodása nincs ellentétben azzal, hogy állami tekintetben Magyarországhoz tartoznak, amelyhez szoros történelmi és érzelmi kötelékek fűzik. A magyar kormány tudatában van ennek, és meg is tette a megfelelő intézkedéseket a német kisebbség jogainak biztosítására; a problémát a magyar közvéleménynek a régi asszimilációs ideológiában való megrekedése okozza.⁹⁹

Bleyer cikkét a magyar sajtóban különösen Milotay István lapja, a Magyarság karolta fel, erősen propagálva az olyan nemzetiségpolitikát, amely Nagy-Magyarországhoz vezethet. A lap 1929. május 12-én vitaestet rendezett a kérdésről, mintegy ezer fő részvételével; ezen felszólalt – német nyelven – Anton König, a Sonntagsblatt szerkesztője is. A kisebbségi kérdésekkel a revízió szemszögéből nagy érdeklődéssel foglalkozó ifjúsági csoportosulás, a Wesselényi Reformklub elnöke, Makkai János, azt írta a Magyarságban, hogy a német kisebbségen kell megmutatni: komolyan vesszük a hazacsábítandó kisebbségek felé tett ígéreteinket. Erre a belátásra tért Eckhardt Tibor is, a Magyar Revíziós Liga helyettes elnöke, aki pedig néhány évvel korábban mint az Ébredő Magyarok Egyesületének vezére, élesen ellenséges álláspontot foglalt el a bleyeri mozgalommal

⁹⁷ OL, Küm. Pol. res. 32. cs. 21. tétel. 235/1929. Kánya jelentése. Berlin, 1929. március 8.

⁹⁸ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 2. Bd. 3. Schoen jelentése. Bp. 1929. február 29. – Szekfű maga is részt vett az előző évben, 1928-ban egy tipikus kelet-középeurópai tanácskozáson (“Ostmitteleuropäische Tagung”), ahol Max Hildebert Boehm, Hermann Ullmann és mások társaságában előadást is tartott „Németország és Magyarország” címmel. (Georg Voigt: Aufgaben und Funktion der Ost-europa-Studien in der Weimarer Republik. In: Studien über die deutsche Geschichtswissenschaft. Bd. 2. Berlin, 1965. 393. l.) Bleyer Szekfűt olyan tudósnek tekintette, aki teljesen elfogulatlan a magyarországi németiség kérdésében. Támogatta munkái németországi megjelentetésében. (H. Schwind i. m. 32. l.).

⁹⁹ Bleyer Jakob: A magyar és német viszony. Magyar Szemle, 1929. február. 114–124. l.

szemben. „Nem lenne helyes mindebben csak pusztá taktikát látni; lehet, hogy komoly lelkiismeretvizsgálat eredménye ez az akció” – vélekedett a Nation und Staat cikkírója, aki szerint „a trianoni veszteségek miatt nemzetiségellenes atmoszféra évről évre javul. A kormány jó szándékú, de nagy ellenállásba ütköző nemzetiségpolitikáját olyan politikusok is magukévá tették, mint Apponyi Albert gróf”, jóllehet, épp az ő nevéhez fűződnek a magyarországi nemzetiségek asszimilálásában oly nagy szerepet játszó 1907. évi iskolatörvények. A parlamentben Bethlen igen előzékenyen válaszolt Bleyer 1929. május 29-i, a miniszterelnök nemzetiségpolitikája iránt bizalmát nyilvánító beszédére, és a helyes nemzetiségpolitikát a revízió feltételének jelölte meg.¹⁰⁰

Bajcsy-Zsilinszky lapja, az Előőr, élesen állást foglalt azonban Bleyer cikkével szemben, amely elaltatni igyekszik az oly szükséges éberséget a megnövekedett veszedelmekkel szemben. Nem igaz ugyanis, hogy Németország már nem imperialista; arról van szó, hogy a locarnói egyezmény miatt kelet felé – felénk is – irányul expanziója, s ennek vonalában úgy helyezkedik el a bleyeri mozgalom, mint „a germán imperializmus látens tartaléka”. Az állam fölötti nemzet eszméjét, amelyre a magyarságnak is szüksége van, nem lehet a németektől elvitatni, de kétségtelen, hogy számunkra veszedelmet jelent, az állami szuverenitás oly kevésre becslése a németek részéről”, s „az állami gondolattól és szigorúan vett állami eszközöktől függetlenített irredenta”. Felháborító Bleyer álláspontja, hogy Anschluss esetén nem kívánja visszaadni Németországgal Burgenlandot, hanem olyan megegyezést helyez kilátásba, amely legfeljebb további német igények érvényesítésétől biztosít. Bleyer úgy képzei, hogy a hazai német kisebbség problémáját ellenérték nélkül lehet rendezni. Pedig a magyarság ellenkövetelése a kisantant-országok-beli kisebbségi együttműködés, a magyar revíziós törekvések támogatása. E téren azonban mindaddig nagyon rosszak a tapasztalatok. Erdélyben például a szászok és svábok vezetői a román államhatalommal szövetkeznek a magyar kisebbség ellen. A mindenkori államhatalomhoz való bizonyos alkalmazkodásukról lehet inkább beszélni, mint államhűségükről. Magyarországon is inkább a szülőföldjükhöz (Heimat), javaikhoz ragaszkodnak, mint a magyar hazához (Vaterland).¹⁰¹ A magyarországi németiség a legjobb úton volt a természetes elmagyarosodás felé, ez most visszajára fordul. A kormány ellenszolgáltatás nélküli engedményei következtében 463 német kisebbségi iskola van most Magyarországon. Ezeket mind magyar nyelvűvé kell változtatni; a német anyanyelv családi körben érvényesüljön.¹⁰² Hasonló álláspontot foglalt el Méhely Lajos A Cél című fajvédő folyóirata, s „A németek Magyarországon” című brosúrája is.¹⁰³

Igen figyelemreméltó módon szólt bele a vitába a Magyar Szemle 1929. júniusi számában Gratz Gusztáv. Igazat adott Bajcsy-Zsilinszkynek abban, hogy a 70 milliós németiség minket is érintő kelet felé gravitálása „tényleg létező valami, és a németiségnek ez a gravitációs ereje fokozódhatik, ha netán a jövőben Ausztriának Németországba való

¹⁰⁰K: Die neueste Entwicklung des Minderheitengedankens in Ungarn. Nation und Staat, 1929/30. évf. 612–614. l.

¹⁰¹Bajcsy-Zsilinszky Endre: Új helyzet, új magyar politika az új német imperializmussal szemben. Előőr, 1929. február 23, március 2. – Áfra Nagy János: A magyar-német viszony a magyarság szempontjából. Előőr, 1929. július 6, 13, 20, 27. – Spectator (= Krenner Miklós): A német kisebbségi politikához. Előőr, 1929. március 23.

¹⁰²Gálócsy Árpád: 463. Előőr, 1929. március 23.

¹⁰³Méhely Lajos: A németek Magyarországon. Fajbiológiai tanulmány. Bp. 1929.

beolvasztása sikerrel járna, és Németország közvetlen szomszédunkká válnék”. Éppen ezért – Bleyerrel ellentétben – nem tartaná helyesnek, „ha abban a hitben ringatnók magunkat, hogy a németiség soha, semmi körülmények között veszedelmessé nem válhatik”. Bajcsy-Zsilinszkyvel szemben azonban úgy vélekedett, hogy németellenes politika – a revíziós törekvésekre való tekintettel – nem folytatható; francia orientáció nem reális, mert Franciaország a kisantant szövetségese. Abban a kérdésben, hogy Burgenlanddal mi történjék, az ottani lakosságnak kell majd állást foglalnia, s azt mind Magyarországnak, mind Németországnak tiszteletben kell tartania. A burgenlandiak állásfoglalását mindenestre erősen befolyásolni fogja, hogy a németiség milyen elbánásra számíthat Magyarországon kulturális és nyelvi tekintetben. A vonzóerő szükséges növelésével nem egyeztethető össze asszimilációs politika, mert az elriasztja a visszatéréstől a nemzetségeket. Azonkívül asszimilációs politika esetén a magyarság nyerhetne ugyan 500 000 magyarosított németet, de elveszítene az elszakadt területeken ez esetben hasonló sorsra jutó több mint 3 millió magyart, az egész magyarság egyharmadát. Gratz állást foglalt tehát az anyanyelvi jogok, a kisebbségi iskolajogok elvitatóival, az asszimiláció erőltetőivel szemben, de ugyanakkor nem osztotta Bleyer azon nézetét, hogy a világháború után indult mozgalom a teljes asszimilálódástól mentette meg a magyarországi németiséget. Véleménye szerint a falusi németiséget sem korábban nem fenyegette, sem most nem fenyegeti a magyarságba való beolvadás: az asszimilálódás döntően városi jelenség.¹⁰⁴

Gratz cikkére a magyar fajvédők élénken reagáltak. Méhely Lajos „Magyarabb Magyarországot” című brosúrájában kereken elutasította azt a felfogást, hogy vonzó magyar nemzetiségpolitikával kell visszaédesgetni az elszakadt nemzetiségeket, és váltig azt hangoztatta, hogy történelmi jogon kell őket visszahódítani. Tagadta, hogy a magyarországi nemzetiségpolitikai engedményeknek bármi hatásuk lenne a szomszéd országokban élő magyar kisebbségek védelme szempontjából. Igenis, kétféle mércét kell alkalmazni: teljesen jogos, ha az önként idevándorolt „németeknek mindennemű különállását megakadályozzuk, nekik külön iskolákat nem engedélyezünk, és a magyar néptestbe való beolvadásukat megkívánjuk, s minden eszközzel előmozdítjuk”, ellenben teljesen jogtalan, „ha a bitorló hatalmak a tőlünk elrabolt területek honalapító őslakosságát akarják faji mivoltából kivetkőztetni”. Nem a nemzetiségeknek, hanem „mindenekelőtt a magyarságnak kell magát hazájában jól éreznie”. A hazai németiség asszimilálódását „fajbiológiailag lehetségesnek és kívánatosnak” tartotta.¹⁰⁵ Gálócsy Árpád Gratz felfogásával vitakozó cikke pedig kiadja a jelszót: „Azok a bevándoroltak, akik nem akarnak, vagy nem tudnak a magyarságba beolvadni, menjenek vissza fajtestvéreikhez Németországba.”¹⁰⁶

Gratz finom érzékkel különböztette meg – a felfogásbeli sok közös szál ellenére – Bajcsy-Zsilinszky állásfoglalását a Méhely–Gálócsy-féle szélsőséges és otromba véleményektől, de nem kevésbé figyelemre méltó módon jelölte meg azokat a korántsem lényegtelen pontokat, ahol Bleyerrel nem értett egyet. A különösebben jelentékenynek nem mondható sajtótermékekben (Előőr, A Cél; egyes brosúrák) megnyilatkozó szembe-

¹⁰⁴ Gratz Gusztáv: Magyarság és németiség. Magyar Szemle, 1929. június. 192–203. l.

¹⁰⁵ Méhely Lajos: Magyarabb Magyarországot. Gratz Gusztávnak válaszul. Bp. 1929.

¹⁰⁶ Gálócsy Árpád: Német veszedelem, magyar feladatok. A Cél. 1929. évf. 236–243. l.

fordulás Bleyer véleményével, illetve Bethlen nemzetiségpolitikájával nem utolsósorban azért kelthetett a közvéleményben mégis viszonylag erős hullámokat, mert a német-magyar kisebbségpolitikai együttműködés sok évi sürgetésének eredménytelensége állt mögötte, ami egy már-már nyelbe üthetőnek vélt romániai közös akció német részről történt elejtése folytán hideg zuhanyként hatott.¹⁰⁷ A temesvári német konzulátus 1929. július 10-i jelentése némi fényt vet – a szászoknál kevésbé intranzigensnek tartott – sváb népesség magatartására a magyar törekvésekkel szemben, amelyek iránt pedig – pl. a magyar részről különösen sérelmezett Szatmár-vidéki helyzet tekintetében – maga Bleyer is taktikusnak tartott volna bizonyos megértést: „A népközösség vezetősége által nekik egyszer a mindenkorra előírt és beléjük nevelt vonalat követik: nem törődnek sem Magyarországgal, sem az itteni magyarokkal. A német vezetőség szándéka az volt, hogy a német néptársakat megszabadítsák a magyar állam és a magyar népiség iránti korábbi mentalitásuktól. A német vezetésnek nem más a célja, mint hogy a német kisebbséget végre egyszer saját népisége öntudatára ébressze, és magáratalálását előmozdítsa anélkül, hogy állást foglalna a veszélyes kérdésben: Magyarország vagy Románia? Világos, és egy aktív kisebbségi politika álláspontjáról csak helyeselni lehet, hogy a német kisebbségi szervezet védelembe helyezkedik a román államhatalom részéről megnyilvánuló kulturális elnyomás és gazdasági megkérőztetés ellen éppúgy, mint a magyar lélekfogással szemben. A magyar szervezet nem kopogtathat ott, ahol német családok laknak. A magyarok és németek közti viszony kérdése, amely lényegében az ezen nemzeti csoportok egyikéhez vagy másikához tartozás kérdése, idővel valószínűleg magától megoldódik. Az új német nemzedék már nem jár többé magyar iskolába, és ezért nincs kitéve a magyarosításnak, mint voltak az idősebb nemzedékek.”¹⁰⁸

A budapesti német követ azon fáradozott, hogy a magyar kormány revíziós törekvéseivel kapcsolatba hozott magyarországi német kisebbségi politika útjából elhárítsa a zavaró momentumokat, nem utolsósorban azt a körülményt, hogy Németországból érkező látogatók magyarországi beszélgetéseikben vagy hazatérésük után a német sajtóban olyan kijelentéseket tesznek, miszerint a magyarországi német kisebbségnek rosszabbul megy, mint bármely más német kisebbségnek az utódállamokban. Az ilyen kijelentések a magyarok tudomására jutnak, s nagy kedvetlenséget keltenek körükben. Schoen 1929. augusztus 13-i jelentése szerint az ilyen kijelentések – legalábbis ma már – nem találók, s nem ért velük egyet Bleyer professzor sem, aki most már tíz éve egész személyét a magyarországi némettség szolgálatába állította, sok ellenséges megnyilvánulásnak téve ki magát, még professzor kollégái körében is. A követ szerint szembeötlő az a lassú javulás, amely mintegy két éve következett be a magyarországi némettség helyzetében. Akik erről nem vesznek tudomást, azok vagy olyan információk alapján alakítják ki hibás véleményüket, amelyeket még ideutazásuk előtt Németországban kaptak, vagy az ifjabb generáció Bleyer mozgalmához, de nem Bleyer szűkebb környezetéhez tartozó azon részének befolyása alá kerültek, amelynek nem mindig tetszik Bleyer tempója és módszere.¹⁰⁹ Ez

¹⁰⁷ *Spectator* (= Krenner Miklós): Magyar–német villongás. Előrs, 1929. évf. 3. sz. 5–6. l.

¹⁰⁸ PA AA, Pol. Abt. II. Ung. Politik 1. (Allgemeine auswärtige Politik Ungarns). Bd. 2. Temesvári német konzulátus 1929. július 10-i jelentése. – Bleyernek a szatmári svábokkal kapcsolatos álláspontjáról *H. Beyer* i. m. 312. l.

¹⁰⁹ PA AA, Pol. Abt. Ung. Politik 6. Bd. 6. Schoen jelentése. Bp. 1929. augusztus 13. – Bleyer és a fiatalok kezdeti viszonyáról *H. Schwind* i. m. 110. l.

utóbbi megállapítással egy új mozzanat regisztrálása történik, amelynek még jelentős szerep jut a továbbiakban.

1929 augusztusában három hetet Magyarországon töltött Alexius Mirowsky német újságíró, hogy kis könyvecskében népszerűsítse Bethlen Magyarországot a német közönség előtt. Munkája mintegy cáfolni kívánta a német sajtóval szemben magyar részről kialakult azon szemrehányó véleményt, hogy a magyar nemzetiségpolitikát rosszindulatúan bírálva, nem vesz tudomást a nagy magyar sorsproblémáról, Trianon revíziójáról. Mirowsky erősen kisantantellenes hangvételű könyve helyesli és támogatja a magyar revíziós gondolatot, hízelgően csodálja a magyar nemzet e gondolat jegyében megnyilvánuló impozáns morális egységét; az ország szociális problémáiról elnézően szól: azokat a revízió majd mind megoldja. A Magyar Revíziós Liga kiadványai alapján ismerteti a revíziós célkitűzéseket, az elcsatolt területek magyarságának helyzetét. A Németországban elterjedt nézetekkel szemben leszögezi, hogy a magyarok nem sovíniszták, hanem csupán nemzeti érzelműek. Kiemeli kifejezett németbarátságukat, s valósággal megvédi – külön fejezetben – a sokat támadott magyar nemzetiségpolitikát.¹¹⁰

A régi beidegződöttségeken azonban az ilyesmi Németországban éppúgy nem változtatott lényegesen, mint ahogy Bleyerék részéről sem szűnt meg az állandó gyanakvás a magyar kormányval szemben. Steuer kormánybiztosnak az 1929. október 11-i minisztertanács által elfogadott lemondása folytán megszabadultak ugyan gyűlölt, de valójában már régóta passzivitásra kárhóztatott „renegát német” ellenfelüktől, de Schoen követ október 24-i jelentése arról számol be, hogy részükről most már elsősorban a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályát vezető Pataky Tibor ellen irányul az a növekvő gyanakvás, hogy „Bethlen gróf előzékeny szándékait többé-kevésbé szabotálja”.¹¹¹ Valójában arról volt szó, hogy magának Bethlennek magatartásában jelentkezett már ekkor az e vonatkozásban később fokozódó megmerevedés.

*

Az elmondottak összegezéséül megállapíthatjuk, hogy a magyarországi nemzetiségpolitikai küzdelmek 1924–1929 közti szakaszában Németország 1921 óta tapasztalható befolyása tovább érvényesült, és a magyarországi némettség Bleyer-féle irányzata részére nyújtott nyílt erkölcsi és titkos anyagi támogatásának köre kibővült. A német diplomácia álláspontjának megfelelően a nemzetiségpolitikai vonatkozásban tett sürgető fellépések nem mehettek a magyar kormányval s személy szerint Bethlennel való jó viszony rovására; ebben az értelemben igyekeztek hatni a német sajtóra, a magyarországi németséggel foglalkozó nem hivatalos szervezetekre, s nem utolsósorban magára Bleyerre, Gündischre – váltakozó sikerrel. Igen vontatottan és korlátozottan bár, de mutatkoztak bizonyos eredmények az iskolaügyek rendezésében, a német kultúregyesület szervezkedése útjában álló akadályok elhárulásában, Bleyernek a parlamentbe

¹¹⁰ Alexius Mirowsky: Ein Volk klagt an. Ungarische Reiseeindrücke eines deutschen Journalisten. Frankfurt am Main, 1930.

¹¹¹ PA AA, Pol. Abt. II, Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen jelentése, 1929. október 24, 1930. május 7.

való visszakerülésében. Tapasztalható volt ugyanakkor a magyar kormány részéről az erőfeszítés a külső beavatkozás elhárítására, a bleyeri irányzat valamiféle ellensúlyozására a magyarországi német mozgalomban; s Bethlen magatartása megmerevedésének bizonyos jelei is, főleg nemzetiségi agitátorok németországi ösztöndíjak felhasználásával megindult kiképzése és Magyarországra utazó német diákok propagandatevékenysége miatt. Az ellenzék egyre inkább német veszélyről kezdett beszélni, keleti német expanzióról, amelynek a bleyeri irányzat belső tartaléka, segédcsapata lehet. Az a körülmény, hogy a hazai nemzetiségpolitikai engedmények ellenértékéként tekintett német kisebbségi együttműködés a kisantant-országok magyar kisebbségi politikájával mind ez ideig nem valósult meg, Bethlen nemzetiségpolitikájának egyoldalúsággal és értelmetlenséggel vádolásához, az asszimiláció nyílt követeléséhez vezetett. Mindezek szinte előre jelzik, hogy az ún. válságévek a nemzetiségpolitikai küzdelmek szempontjából is válságos esztendőket fognak jelenteni.

Л. Тильковски

Германия и венгерская политика по национальностям (1924–1929 гг.)

(Резюме)

В период политических боев по национальностям в 1924–1929 гг. в Венгрии влияние Германии, ошущенное с 1921 г. и дельше осуществлялось и расширился круг ее открытой морфльной и секретной материальной поддержки, оказанной ей направлению немецкой национальности в Венгрии, руководимой Блейером. По платформу немецкой дипломатии настоятельными выступлениями относительно политики по национальностям нельзя было нарушить хорошее отношение с венгерским правительством, лично с премьер-министром, Бетленом; согласно этому шло стремление оказать влияние на немецкую печать, на неофициальные организации, занимающиеся немецкой национальностью в Венгрии, и не в последнюю очередь именно на Блейера, на Гюндиша – с переменным успехом. Хотя очень протяжно и ограничено, но показали некоторые результаты в урегулировании учебного дела, в устранении преград, стоящих на пути организации немецкого культурного общества, во возвращении Блейера в Парламент. В это же время чувствовалось напряжение сил со стороны венгерского правительства отстранить внешнее вмешательство, противостать направлению Блейера в немецком движении в Венгрии; и чувствовались и некоторые признаки онемения поведения Бетлена, в первую очередь из-за начатого при помощи использования стипендий в Германии обучения национальных агитаторов и из-за пропагандистской деятельности приезжающих в Венгрию немецких студентов. Оппозиция все более начала говорить о немецкой опасности, о восточной немецкой экспансии, у которой направление Блейера может выступать как внутренний запас, вспомогательный отряд. То обстоятельство, что сотрудничество немецких меньшинств в странах Малой Антанты с венгерскими меньшинствами, рассмотренное как плата за уступки в политике по национальностям в Венгрии до тех пор не осуществилось, довело к обвинению политики Бетлена по национальностям в односторонности и бессмыслительности, к открытому требованию ассимиляции. Все это почти уже назначает, что так называемые годы кризиса с точки зрения политических боев по национальностям окажутся кризисными.

Loránt Tilkovszky

Germany and the Hungarian policy towards the nationalities (1924–29)

(Summary)

In the 1924–1929 phase of the policy towards the nationalities in Hungary, the influence of Germany – remarkable from 1921 – could further be felt and the open moral and secret financial support of Bleyer's trend among the Germans living in Hungary became even stronger. In accordance with the viewpoint of German diplomacy, the steps towards urging changes in the nationality policy of the Hungarians were not to worsen the good relations with the Hungarian government and personally with Bethlen. Thus German diplomacy tried to influence the German press, the non-official organizations dealing with Germans in Hungary, and last but not least Bleyer and Gründisch – both with alternating success. Certain slow and limited changes could then be felt in settling the problems of schools, in brushing aside the obstacles of the organizational activity of the German cultural association and in Bleyer's getting back to Parliament. At the same time the Hungarian government tried to avert outer interference and to counterbalance Bleyer's trend in the Germans' movement in the Hungarian territories. At the same time Bethlen's attitude seemed to become firm on the subject partly owing to the training of nationality agitators on German scholarships and to the propaganda of German students coming to Hungary. The opposition began to speak of German threat and German expansion towards the East that could be a certain inner resource or auxiliary corps to the Bleyer trend. The fact that the collaboration of the German minority with the nationality policy towards the Magyars in the countries of the Little Entente as a compensation for the Hungarian nationalities had not come true up to that date, led to the accusation of Bethlen's nationality policy with being unesied and senseless, as well as to the open demand of assimilation. All these seemed to forecast the shadow of crisis also in the field of the nationality problems in these so-called years of crisis.